

RÓZSA MIKLÓS

HÉBÉ KIOSZKJA

(Adatok a pesti Martinelli tér és Vörösmarty tér történetéhez)

I.

Alt Rudolfnak (Bécs 1812 – Bécs 1905) Sandmann rajzai nyomán könyomatban és „Magyarország nádorának, mint Pest felvirágzása 's minden újabb építési emlékek mik azt a' nagyszerű városok rangjára emelik, magasztos alapítójának” ajánlva 1845-ben kiadott¹ és különböző kiadványokban reprodukált pest–budai városképei közül a Színház térről készültnek² bal oldalán egy kisebb építmény látható. Találkozunk vele egykorú napilapok tudósításaiban, pesti életképben, többször említi naplójában gróf Széchenyi István, láthatjuk nagyobb méretű pesti látképet szegélyező több kisebb kép egyikén³ és biedermeier pohár metszetén,⁴ megemlítik a reformkor és a neoabszolútizmus éveiben kiadott városismertetések, szól róla – létesítésének indítékait ugyan tévesen megjelölve – Naplótöredékeiben báró Podmaninszky Frigyes és olvashatunk róla létesítője halálának centenáriumára írt – téves adatokat is bőven tartalmazó – újságcikkben.

A múlt század közepe pesti városképének e jellegzetességéről szóló írások azonban nem nyújtanak lehetőséget létesítése előzményeinek, megvalósulása idejének és körülményeinek, építészeti megoldásának, interieurjének, valamint eltávolítása idejének és indítékainak megismeréséhez. A város és társadalma életében betöltött szerepe is csak a nyomtatott források adatai folytán kirajzolódó, s éppen ezért csak részleges kép alapján ismeretes.

E hézagokat igyekszünk levéltári források alapján és azokat követve, a történeti valóságnak megfelelő pontossággal kitölteni. E levéltári források egyben olyan adatokat szolgáltatnak, amelyek az építmény felállítása helyén volt múlt századi topográfiai és városképi adottságokról, közlekedési, vízellátási és köztisztasági problémákról, ezek mikénti rendezésére törekvésről tudósítanak s együttességükben hozzásegítenek a reformkori Pestről eddig ismert képnek a városfejlesztés, városrendezés nézőpontjából részadatokkal való kiegészítéséhez.

Az építmény Fischer Péternek, a 19. sz. első fele legjelentősebb pesti cukrászának fagylaltozó kioszkja volt.

A 18. sz. kilencvenes éveiben a gazdasági helyzet lendítő hatására számszerűen növekvő, majd a napóleoni háborúk idején fellépett pénzürtéktromlás hatására bekövetkezett tönkremenések következtében visszaeső pesti cukrász-kézművesség az 1820-as években Fischer Péter működésének megkezdésével kapott újabb, a későbbi időszakot is kedvezően befolyásoló lendületet és termékeivel szemben a társadalomnak az eddiginél szélesebb köreiben jelentkező igények felkeltését is előmozdító attitűdöt. Ennek

hatása volt a pesti belterületi városképnek és a város társadalma egyes rétegei szokásainak alakulására, fejlődésére.

Az 1801. február 9-én Pesten született⁵ Fischer Péter a Svájcból bevándorolt Peter Troll⁶ pesti cukrásznál töltött inasévei, majd nála 1818-ban történt felszabadulása, Budán, Bécsben, a Bécs melletti előkelő gyógyfürdő- és nyaralóhelyen, Badenban töltött segédévei, majd Bécsben Daun Ferenc grófnál fennállott urasági cukrászi szolgálata után megvásárolta tanítómesterének Uri utcai – akkor 613. összeírási szám alatt⁷ (a mai Petőfi Sándor utca 5. sz. alatti ház helyén) állott házban levő cukrászatát, majd a Városi Tanácstól 1823. november 8-án kapott jogosítvány alapján ugyanott megkezdte – az olymposi isteneknek nektárt töltő Hébé istennőt ábrázoló boltcímerkép alatt – önálló működését⁸ Ennek első évei a napóleoni időszakot követő gazdasági recesszió utáni politikai fejlődéssel párhuzamosan folyt városterebélyesedés és építés éveire esnek. Fischer olyan szakmai felkészültségre következtetni engedő és működésével igazolt ismeretekkel indult az önállóság útján, amilyenekről az addigi pesti cukrászokról szóló adatok nem tudósítanak. Cukrászboltja színvonalával kapcsolatos törekvéseinek egyik illusztrálója, hogy 1823-ban – Pesten elsőként – portálkirakatot építtetett boltja elé, s így neki tulajdonította az erről tudósító egykorú újságíró az érdemet, hogy ehhez az első impulzust adta, aminek nyomán már az elkövetkező másfél évtizedben számtalan követője volt.⁹ 1827-ben a cukrászok címjegyzékében már mint a Peter Troll tulajdonát képezett Belváros 427. számú (a mai Petőfi Sándor utca 18. sz. és Régi posta utca 19. számú ház helyén állott) házban levő cukrász szerepel.¹⁰ 1837-ben azonban cukrászata már a Szervita téren¹¹ (ma Martinelli tér) álló, akkor 423. összeírási számú, Wurm József és Heinrich Alajos tulajdonát képezett, később 444. számú (a mai Martinelli tér 4. sz. a. ház helyén állott) házban van.

A portálkirakatról szóló tudosítás a másfél évtized alatt az időjárás hatására megrongálódott portál ide történt átalakításáról ad hírt, hangsúlyozva, hogy Fischer költséget nem kímélve adott üzletének új fényt és csillogást. Az üzlet utcai oldala számtalan tükrével, ezek foglalataival és kereteivel, tűzaranyozott tartórudacskaival amelyek közül az oly bájosan festett HÉBÉ mosolyog a járókelőkre, – már impozáns látványt nyújt, s a meglepetést csak fokozza, ami az üzlet belsejébe lépő elé tárul. A leírtak újszerűek a Szervita teret nyugatról övező házsor által alkotott utcaképből. Nem csak színvonalas, új látványt nyújtanak, hanem a nagyvárosi elegancia irányába fejlődést is érzékeltetnek. Fischer üzletét magába foglaló ház homlokzatát, s így a portálkirakatot is – oldalnézetben láthatóan – Fuchsthaller Szervita teret ábrázoló metszete¹² örökölte meg.

A metszeten a házban lévő boltok portálkirakatai feletti cégtablák közül a Fehérhajú utcához legközelebb esőről olvasható a FISCHER név. E szerint az ez alatti volt Fischer cukrászboltjának portálkirakata. Ezt a metszetről következtethetően két bejárati ajtó osztotta meg. A portál középső tagján megörökített álló ovális mező és az ennek közepére rajzolt álló nőalak Fischer cégérvégre és Hébé istenasszonynak erre festett ábrázolására utal. Nem volt azonban megnyugtatóan megállapítható Fuchsthaller aprólékos ábrázolásmódja ellenére és a metszetről készített fényképfelvétel 27x40 cm méretű nagytáráról sem, hogy mik voltak azok a tárgyak, amelyeket a metszet, mint a kirakatokból levőket ábrázol.¹³

Fischer vállalkozó szellemű volt. Ennek tulajdonítható többek között, hogy cuk-

rászolgáltatók új szerű szolgáltatásokat vezetett be. Már az Uri utca 613. sz. alatti boltja 1824. évi hirdetésében felhívja a figyelmet arra, hogy termékeit nem csak azokat a boltból elvívó vásárlóknak adja el, hanem a boltjával szomszédosan kényelmes termet rendezett be, ahol színvonalas kiszolgálás mellett mindenféle hűsítő italokat és fagyaltot lehet fogyasztani. Ezzel Pesten – Heger Frigyesnek az 1810-es évek második felében tett uttörő vállalkozását követően – másodikként vonta a cukrászi tevékenység körébe termékeinek helyben, illetve fogyasztók részére való árusítását és az ehhez szükséges szolgáltatásokat.¹⁴ E szolgáltatásokat Szervita téri üzletben – Pesten újabb cukrászdai újdonságként – már azzal bővítette, hogy az itteni társalkodó szobában (Konversationszimmer) a legolvasottabb újságok és folyóiratok is rendelkezésre álltak a vendégeknek.¹⁵ 1830–1840. években feleségével közös tulajdonát képezte a Hajó utca 627. sz. ház (a mai Fehérhajó utca 2–6. sz. helyén állott házak egyike), amelyre második emeletet húzatott, udvarára pedig toldaléképületet építtetett.¹⁶ E házban gyümölcsbefőző műhelyt tartott üzemben. 1833-tól 1836-ig a pesti Redoute termeit bérelte, ahol bálakat rendezett, de értékesítette cukrásztermékeit is. 1838. évi adat szerint a Terézvárosban ecet- és rozsolis (= Rosoglio)¹⁷ gyára volt. 1842-ben pedig, amikor már érdeklődés volt a Városliget nyaralásra alkalmas környéke iránt, akkor itt, a Hermina mezőn, az akkor még csak tervbe vett kápolna helyétől nem messze, a nyaralni kívánók által bérelhető több lakást magába foglaló villát építtetett és tartott cukrászi szolgáltatások nyújtásával is üzemben.¹⁸ Látókörének és szakmai ismereteinek bővítése végett 1839-ben feleségével együtt utazást tett külföldre,¹⁹ s Párizsban is megfordult. Ilyen utazás a hazai polgári osztály tagjainál abban az időben még nem igen volt szokásos, viszont következtetést enged Fischer műveltségére és elért anyagi helyzetére.

Fischer a gyorsan fejlődő Pest életébe bekapcsolódó és azt továbbfejlesztő vállalkozásaihoz megvolt agilitása mellett szervezőkészséggel is rendelkezett: élenjárója volt a pesti cukrászok céhalapításáért vívott küzdelmének, amely a Helytartótanácsnak az akkori iparigazgatási rendszerben gyökerező döntése folytán céh helyett érdekképviseleti testület (Gremium) életre hívását tette lehetővé.²⁰

A Szervita téri üzlet 1837. évi kialakításának idejére Pesten a szórakozási alkalmak és lehetőségek a város társadalma különböző rétegeinek igényeit általában kielégítő és együttességükben már a nagyvárosi élet velejárói voltak. Ezek közé tartoztak a szállodák, vendéglői és a mind nagyobb szerepet játszó kávéházak. Utóbbiak és a cukrászboltok közül azok, amelyek a pusztán árusítóboltból már a helyben fogyasztáshoz szükséges szolgáltatásokat is nyújtó cukrászdákká alakultak át, a fagyaltfogyasztás szokásának terjedését mozdították elő. Fagyaltnak Pesten nyilvános helyen fogyasztásáról már 1782-ből van ugyan – a legkorábbi – adatunk, oly széles körben azonban, mint Bécsben, nem lehetett elterjedve, amint ez a svájci születésű történész, Dr. Friedrich Hurter 1839. évi nyári bécsi és pozsonyi utazásokon tett megállapításából következtethető. Azt írja, alig valószínű, hogy az Alpoktól innen bárhol is nagyobb lenne a fagyaltfogyasztás, mint Bécsben.²¹ Itt már az empire és a korai biedermeier idejében kimagasló mennyiségben fogyasztották. A bécsi cukrászok fel is ismerték a nagy keresletből nyerhető előnyöket, s szállítóivá váltak azoknak a kávéházaknak, ahol fagyaltot házilag nem készítettek. Egyik kedvelt és nagy látogatottságnak örvendő fogyasztási helye volt a fagyaltnak a Grabenen álló sátor szerű építmény, ahol hölgyek is megfordulhattak, akik az akkori bécsi

társadalmi szemlélet szerint kávéházba nem járhattak. Mind nagyobb számban létesültek a *Limonadehütte* vagy *Erfrischungszelt* nevet kapott fagylatozó helyek, ahol mindenféle hűsítő italokat is lehetett kapni,²² és amelyek éppen vonzóerejüknel fogva a társasági találkozások kedvelt helyeivé váltak.²³

Pesten viszont éppen úgy, ahogy hiányzott a város belső részén felüdülést kínáló néhány fásított sétáló hely, ugyanúgy hiányzott itt olyan szabadtéri létesítmény is, ahol a közönség forró, fülledt napokon asztal mellett ülve hűsítő itallal és fagylattal enyhülhetett volna. Így az 1830-as években nem volt Pesten olyan vagy hasonló kiképzésű és rendeltetésű létesítmény sem, mint amilyenek a bécsi *Limonadehütte*-k voltak.

E hiány megszüntetését szolgálóan kért 1838. december 6-án Fischer Péter – mint írja – „attól a szándéktól vezetve, hogy mind az idők szellemének, mind a műveltség emelkedésének eleget tegyen, mind a város növekvő szépségéhez és a lakosság kellemes kényelméhez hozzájáruljon”, a Szépítő Bizottmánytól arra engedélyt, hogy a Színház (ma Vörösmarty) téren... egy elegáns stílusban megépítendő, belül és kívül csinosan és szépen díszített, fából való *Limonadehütte*-t, mégpedig kizárólag a nyári hónapokra szólóan felállíthasson”, mégpedig a térnek a Bizottmány által megállapítandó helyén és méltányos ellenszolgáltatás fizetése mellett. Kérelmét azzal indokolja, hogy ilyen *Limonadehütte*-k Bécsben, egy sokkal szűkösebb helyen, mint a pesti Színház tér, nevezetesen a Grabenen a város előnyére és a lakosság kétségtelen kényelmére már évek óta állnak.²⁴

A Szépítő Bizottmány a kérelmet egy 1826. évi rendelkezés szerinti korlátozásra tekintettel döntésre elnöke, a nádor elé terjesztette. A Városi Tanácshoz 1826-ban intézett rendelkezés ugyanis előírta, hogy a Színház téren, az ottani nagy forgalom miatt még országos vásár idején sem szabad bódékat felállítani. Felterjesztésében a Szépítő Bizottmány arra is rámutatott, hogy egy, a bemutatott rajz szerint szorosan a tér közepén álló kút mellett felállításra kerülő bódé a tér díszére lenne, már csak azért is, mert a tér a bódé tulajdonosa által saját érdekében történő seprésre kerülne, s a bódé nem akadályozná a közlekedést sem. Felhívta a figyelmet a Szépítő Bizottmány, hogy a színházépületben fog lakni egy cukrász, aki nyári időben az utcán, a színházi előadások idején pedig a színház halljában frissítőket kínál.²⁵

Fischer kérvényéhez csatolta a tervezett létesítmény rajzát. A rajz adalék ahhoz, hogy milyen külsőt nyújtva kívánta szolgálni Fischer a felüdülést hűsítő italok és fagyalt mellett kereső közönséget és a tér képét.

Az építmény oldalai közül az egyik hosszabb (a homlokzati), és a két rövidebb nyitott. A homlokzati nyílást lábazat és kanelura nélküli két oszlop osztja meg. Az épület sarkain fejezetlemezekkel és lábazattal kialakított sarokpillérekre emlékeztető térelhatárolók állnak. Ezeken – és a homlokzati oldalon – a két oszlop egyszerű, négyzetes fedőlemezén, a klasszicista stílusnak megfelelően erőteljes tagolású párkány húzódik, s e felett sima attika látható. Az antik elemekből komponált, higgadt vonalú, sima klasszicista építmény lényegében egy oszlopcsarnok, amely kétszer olyan hosszú, mint a magassága.

Figyelemre érdemes, hogy amikor az 1830-as években a biedermeier szemléletben, hangulatában a korábbival szemben bizonyos eltérés mutatkozott, s klasszicista köntösből előlép a rokokó polgári utánérzése (pl. bútorok vonalainál és a női ruházatban és egyes festészeti alkotásoknál is), ugyanabban az időben, egy, a rendeltetésben a kellemes

felüdülést szolgáló hivatott létesítmény céljára nem egy könnyed, hanem a simaságánál fogva komoly, együttességében mereven ünnepélyes megjelenésű építmény terve készült, és került az építető által elfogadásra, majd felállításának engedélyezése véggett bemutatóra.

Nem tűnik ki azonban a tervből, hogy a kínálásra kerülő hűsítő, fagyaltok tárolása, és a használt edények tisztítása az építmény belső terében, az ennek elválasztásával kialakításra kerülő helyiségben, vagy valamilyen toldaléképületben történne.

A nádor, mint a Szépitő Bizottmány elnöke a felterjesztett iratok alapján 1838. december 21-én úgy rendelkezett, hogy Fischer kérelmét el kell utasítani. A Fischerrel ismertetésre került rendelkezés indoka, hogy a Színház teret az ottani forgalmat hátráltató minden akadálytól szabadon kell hagyni.²⁶

A nádori rendelkezés folytán Pest – mint látni fogjuk, már csak egy rövid időre ugyan – elesett a hűsítő mellett felüdülést lehetővé tevő *Limonadehütte*-től, de ezzel együtt egy olyan, bár csak ideiglenes jellegű építménytől, amely megjelenésénél fogva kedvezően illeszkedhetett volna a térnek a klasszicista stílusú színházépület által meghatározott látványába.

1840 tavaszán Mayer Vince kávé, a Színház utca (ma Vigadó utca) és a Mária Dorottya (ma Dorottya) utca sarkán állott Magyar Király szálló bérlője szeretett volna a Pesten változatlanul fennálló igény kielégítéséért és – mint írja – más nagy városok, különösen Bécs mintájára egy felüdülést szolgáló pavilont, egy *Limonadehütte*-t, mégpedig ugyancsak a Színház téren felállítani. Ezt a helyet azért tartja egyfelől megfelelőnek, másfelől a célt szolgálónak, mert a Színház tér a város közepe, közel van a híd és a Vásártér, különösen a színház, amelynek látogatói számára kellemes lenne, ha forró nyári este, előadás után és a felvonások közti szünetekben a szabadban üdülnének fel.

Mayer csak május, június, július és augusztus hónapokban álló és oly műszaki megoldású létesítményhez kért engedélyt, amelynek oldalfalai és a tetőzete belülről lennének összekapcsolva, mégpedig csak vaskampókkal, hogy az bármikor felhívásra néhány perc alatt szétszedhető és helye kiüríthető legyen. A Városi Tanács az 1838. december 21-i arra a nádori döntésre hivatkozással, hogy a Színház teret szabadon kell hagyni, a kérelmet 1840. április 3-án elutasította. Ezzel egyezően döntött Mayer orvoslást kérő beadványa folytán 1840. június 8-án a nádor.²⁷

II.

Fischer változatlanul kitartott a felüdülést hűsítő fogyasztásának lehetőségével együtt nyújtó létesítmény felállítása iránti szándéka mellett. Mert erre az eredeti terve szerinti helyen, a Színház téren nem volt lehetőség, 1840. tavaszán arra kért engedélyt a Városi Tanácstól, hogy nyári időre szólóan a Szervita téren, a térnek a bolttal szembeni részén állíthasson fel egy, általa *Limonade Gezelt*-nek nevezett, tehát sátor szerű létesítményt. A kérelemnek Patisz Károly városkapitány jelentése alapján az 1840. április 3-i tanácsülésben történt tárgyaláskor a Tanács megállapítja, hogy Fischer állandó helyisége nem elég nagy ahhoz, hogy a nyári hónapokban növekvő számú vendégeket befogadja, s mert a sáornak a Szervita téren, mégpedig az ottani szobor háta mögött, fronttal a

cukrászbolt felé nézően megépítése pedig a gyalogos forgalmat nem akadályozná, megadja az engedélyt a sátoznak a nyári hónapok idejére történő felállítására, azzal a kikötéssel azonban, hogy Fischernek a boltja előtti járdát szabadon kell hagynia. Kár, hogy addig, amíg a Színház térre szánt, de meg nem valósult építmény terve – szerencsére – megmaradt, a Szervita téren megvalósult sátoznak a felállítását engedélyező tanácsi határozatban bemutatottként említett tervét nélkülöznünk kell, ami kizárja megjelenésének megismerését.

A Tanácsnak a sátor felállítási helyét meghatározó és a járda szabadon hagyását előíró rendelkezése két helyszíni adottság megemlítését igényli. Az egyik, hogy a Szervita térről észak felé indulva csak balra, a Kristóf téren át, vagy jobbra, a Hajó (ma Fehérhajó) utcán lehetett tovább haladni, mert a mai Bécsi utcának megfelelő irányba haladásnak útjában állott a Fehér Hajó fogadónak csak az 1869. évben megindult kisajátítás²⁸ után lebontott épülete. Annálfogva, hogy az Úri (ma Petőfi Sándor) utcából a Színház (ma Vörösmarty) tér felé és ellenkező irányba elsősorban a Szervita téren és Kristóf téren át vezetett az út, a Szervita tér Fischer cukrászboltja előtti járdája szabadon hagyását előíró rendelkezés egy sűrű forgalmat lebonyolító útvonalnak a téren áthaladó szakasza szabadon hagyására irányult.

Nem értékelhető ilyen egyértelműen a másik, a szobornak a téren létéből származó helyszíni adottság. Fischer, mint láttuk arra kapott engedélyt, hogy a sátrat a szobor háta mögött (am Rücken der dortigen Statue) állítsa fel. A téren álló szoboroszlop történetét vizsgáló Dr. Schoen Arnold a Szervita templomról és rendházról 1756-ban készült és általa pontos helyrajzi képet nyújtónak minősített (és a bécsi szervita rendházba került) festményre alapítva az 1729-ben felállított szoboroszlop eredeti helyeként a térnek a templom bejárata előtti, annak középtengelyében levő részét jelöli meg.²⁹ A szoboroszlopnak ezzel egyező elhelyezéséről tanúskodik a szerviták pesti épületcsoportjáról Sebastian Rosenstingl bécsi építész 1769 körüli rajza nyomán T. D. Herz által készített rézmetszet, amelyet pedig Rómer Flóris minősített hitelesnek.³⁰

A szoboroszlopnak a templombejárat középtengelyében állásából kiindulva könnyebben is képzelhető el, hogy a sátoznak a szoboroszlop háta mögé állítása a tér nyugati oldalán haladó forgalmat nem akadályozta. A szoboroszlop és Fischer boltja közötti távolság azonban sokkal kisebbnek látszik Hofbauernek 1827-ből való rajzán és Fuchsthallernek 1840 körül a térről készített metszetén.³¹ Az előbbin a tér templom előtti része teljesen szabad, s a szoboroszlop a templom (képzeltben észak felé meghoszabított) középtengelyétől nyugatabbra eső helyen állónak látszik. Az utóbb említett kép rajzolójának a képről következtetett nézőpontja a tér rendház előtti déli végének az a pontja, ahonnan a tér északi keskenyedését határoló házak közötti zavartalan kilátását nem a templomkapuval szembeni ház, hanem éppen a szoboroszlop akadályozta. A szoboroszlopnak a két ábrázoláson megörökített helye tehát nem a templom előtt, annak tengelyében volt, mint az az 1756. évi festményen és az 1796 körül készült rajzon látható, hanem nyugatabbra. Az 1827. évi és az 1840. évi ábrázolásból levont következtetés megalapozottsága mellett szól, hogy Balla Antal 1785-ben Pestről készített részletes térképe³² szerint sem a templom előtt, a templom középtengelye vonalában áll a szoboroszlop, hanem a rendház Szervita téri bejárata középtengelyétől nyugatabbra. Ennél fogva viszont a szoboroszlop és a nyugati térfüggőnyt alkotó házsor közötti távolság

kisebb, mint amekkorának az az 1769 körüli rajzból következtethető. E távolság-különbségnek különösen Fuchsthaller metszete alapján érzékelhetősége még érthetőbbé teszi, hogy a Tanács szükségesnek tartotta a nyugati házsor előtti járda szabadon hagyásának előírását.

A szoboroszlop helyének változása elsősorban az oszlop története körébe tartozik, s mint ilyen tárgyunkon kívül esőnek tűnik. Ezzel szemben a szoboroszlop Fischer sátra felállításakor helyének szempontunkból jelentősége van, mert ez határozta meg a Szervita tér nyugati oldalán haladó forgalomnak a sátor felállítása utáni lehetőségét és adottságait. Ez viszont hozzátartozik a kioszk helytörténeti kapcsolatához.

E kapcsolat miatt tanulmányunkba kellett vonnunk a Szervita tér ábrázolásait. S mert ez megtörtént, talán nem vonható kifogás alá a képi forrásokon, de elsősorban Balla térképén alapuló annak a megítélésünknek innen el nem hagyása, mely szerint a képi források adatot és alapot szolgáltatnak arra a következtetésre, hogy a szoboroszlop már 1785 előtt, s nem csak az 1863. évi restaurálásakor³³ került el e templom bejárata előtti eredeti helyéről.

A pesti Szervita Konvent, amikor tudomására jutott Fischer sátrának a szoboroszlop mögé kerülését lehetővé tevő tanácsi határozat, akkor a sátor felállítására adott engedély visszavonását kérte. A Helytartótanáctól a Városi Tanácshoz érkezett kérelmét azzal indokolta, hogy a Szervita tér területe a Konvent tulajdona, mert azt 1726-ban megvásárolta, oda szobrot állíttatott, az vallási tisztelet tárgya, s a Tanács határozata hozatalakor mindezt figyelmen kívül hagyta.

A Helytartótanács jelentést kérő leíratának a Városi Tanácshoz 1840. április 22-én érkezését és annak április 27-én Patisz városkapitánynak kiadását követő második napon Fischer beadványt intéz a Tanácshoz, amelyben előadja, hogy a tavaszi meleg időjárás közeledtére tekintettel nem késlekedett nyomban az engedély elnyerése után a sátor megépítéséhez szükséges munkák elvégzésére a megbízást megadni. Ennek eredményeképpen a sátor április 28-ára elkészült, a vállalkozási díjat kifizette, és hogy a „magas uraságok és a közönség elvárásainak megfelelően”, a sátor elegáns belső kiképzésére, valamint a frissítők felszolgálásához szükséges edények beszerzésére jelentős összeget fordított; az eddigi kiadásai váltójegyben számolva 5000 forintot (5000 Gulden Wiener Währung) meghaladóak voltak. Kéri a sáturnak a Szervita téren való felállítására adott engedély érvényben hagyását, vagy a Színház téren való felállítása engedélyezését és beadványának a Tanács által a Helytartótanácsához intézendő jelentéshez csatolását.

A Tanács április 29-i jelentésében részletesen ismertette a Szervita tér területének tulajdonjogával kapcsolatos előzményeket, rámutatott a Szervita Konventnek a tulajdonjogára vonatkozó álláspontja megalapozatlanságára és részletezte a Fischernek adott területfoglalási engedéllyel kapcsolatos körülményeket. Jelentette a Tanács, hogy az engedély adásánál szem előtt tartotta az akadálytalan közlekedéshez fűződő közérdeket. E tanácsi jelentés szolgált adatot arról, hogy Fischer a vendégek részére a térnek a sátor előtti területére is helyezett már ki kis asztalokat és székeket. A Tanács szükségesnek tartott oly rendelkezést, amely szerint Fischer ily módon nem szűkítheti a közlekedési sávot, egyben nem tartotta megengedhetőnek, hogy a sátorban vagy az előtt zeneszolgáltatásra kerüljön sor.

A Helytartótanács május 12-i leíratával elrendelte a területfoglalási engedéllyel

kapcsolatos feltételeknek újabbakkal való kiegészítését. Így előírta, hogy a sátor sem a szomszédos templomban megtartásra kerülő istentisztelet alkalmával, sem a téren álló szoboroszlopnál akár a délutáni órákban is folyó ájtatosság, szertartás idején, nemkülönben a kávéházakra megállapított zárórát követő időben nyitva nem tartható, valamint, hogy Fischer a teret tisztán tartani és a szoboroszlop sértetlenül és tisztán maradásáról gondoskodni köteles.

A Szervita Konventnek a tulajdonjoggal kapcsolatos igényét a Helytartótanács az erre illétekes útra utasította.

A Tanács a helytartótanácsi leírat alapján 1840. május 16-án hozott határozatával a sátor felállítására adott engedélyt a következőkkel egészítette ki: Fischer

- a sátrat a szomszédos szobor és templom miatt addig, amíg az istentisztelet tart, délelőtt és délután egyaránt zárva köteles tartani,
- köteles a tér és az ott álló szobor tisztán és rendben maradásáról gondoskodni,
- a sátrat a kávéházakra megállapított zárórán túl nem tarthatja nyitva, s
- felhívásra köteles azt eltávolítani.

A Tanács Fischernek a feltételek megtartására utasítását és azok megtartása feletti őrködést a városkapitányra bízta.

A város egyik központi téren felállított, megjelenésében Pesten újszerű építményre, rendeltetésében pedig a fagylalt és hűsítő italok kellemes és színvonalas környezetben fogyasztását igénylő közönséget szolgálni hivatott cukrászi létesítményre, röviddel az üzembe helyezés után, a sajtó is felhívta a figyelmet. A PESTHER TAGEBLATT „Hebe kioszkja” cím alatti tudósításában arról is szól, hogy a frissítőket kínáló létesítménynek Fischer a *kioszk* megnevezést adta, s e szó jelentésének magyarázatával³⁴ egyben tájékoztatást hagyott annak létesítési tervét sajnos nélkülözni kénytelen utókor számára arról, hogy milyen is volt a reformkori Pestnek ez az építménye. E tudósításból válik ismertté, hogy az nem volt sem egy puszta vászonból való fődél, sem egy tulajdonképpeni sátor, hanem egy minden oldalról nyitott olyan építmény, amelynek egy része felett az újságíró által baldachinnak nevezett (a tudósításból ki nem tűnő anyagból való) tető volt. A Színház térre tervezett igényes, ünnepélyes megjelenésű építmény helyett egy sátor-szerű létesítményt kapott Pest. A városképet ért veszteséget nem pótolta, hogy annak, mint a PESTHER TAGEBLATT írja, mind külső kialakításánál, mind belső terében, mind a baldachinok alatt minden együtt volt, amit a legnagyobb elegancia és a legjobb ízlés nyújthat. Ide tartozóan említi meg az újságíró – ami ugyan nem az építészeti kialakítás, hanem a cukrászi vendéglátás színvonalához tartozik, de e vonatkozásban lényeges szakmatörténeti adatszolgáltatás – hogy Fischer névjelzéses edényekben szolgálta fel kiválóan minősített fagylaltját,³⁵ amelyből a HIRNÖK tudósítója szerint „minden délután 12 és több féle szolgáltatik ki.”³⁶

A sátor a közönség érdeklődését lekötő, egyben tetszését kiváltó lett annyira, hogy báró Podmaniczky Frigyes emlékiratainak közel fél évszázad múlva – naplójából – történő összeállításakor és kiadásakor³⁷ is érdemesnek és érdekesnek tartotta megemlégtetését. Innen ismeretes, hogy Fischer arra – mint Podmaniczky Frigyes írja – a „Hébének kioszkja” feliratot pingáltatta, amely feliratot darabos magyarságúnak, de dicséretesnek tart, „mert ez volt az egyik legelső magyar feliratú nyilvános helye Pestnek”. Egyben megemlíti, hogy az „csinosan berendezett” volt.³⁸

A Pesti Szervita Konvent nem tudott belenyugodni, hogy a társasági találkozó hely a sajátjuknak tulajdonított ingatlanon, és az ott álló Mária-szobor tövében van. A szerviták úgy ítélték meg, hogy az zavarja és akadályozza a szobrot felkereső hívek ájtatosságát. Kérelmükre Kopácsi József esztergomi érsek 1841. március 19-én az uralkodóhoz fordult. A Helytartótanács a kérelmet a szervitáknak a „hűtő italok adására állított hajlék” eltávolítása iránti kérelme melléklésével és azzal küldte meg 1841. május 25-én a Városi Tanácsnak,³⁹ hogy ha Fischer Péter „a kérdéses hajlék” felállítására az 1840. május 12-i leíráttal adott engedély szerinti feltételeket nem tartaná meg, egyébként pedig a miatt, „hogy ezen hajlék hátulsó része, ugyanis az ahhoz ragasztott kamra, melyben az edények öblítettnek, közvetlen az ott álló képoszlopot is éri”, Fischert szorítsa a feltételek megtartására, egyben az említett hátsó kamrát haladéktalanul távolítsa el, hogy a szoborállvány minden felől szabadon megközelíthető legyen, az edények mosogatása pedig ne a szoborállvány közelében, hanem Fischer boltjához tartozó helyiségben történjék. Felhívta a Helytartótanács a Városi Tanácsot annak jelentésére is, hogy „ezen kunyhó nem tétethetnék-e más valami térre” át. A csak 1841. július 13-án megérkezett leírát alapján a Tanács már másnap arra hívta fel Patisz városkapitányt, hogy a mosogató kamrát tústént távolítsa el, Fischert az engedély szerinti feltételek megtartására szorítsa, és a kioszk áthelyezése ügyében Fischer meghallgatása után tegyen véleményes jelentést.

A városkapitány a tanácsi végzésről annak vétele után Fischert értesítette, s közölte vele, hogy ha a kamrát 3 nap alatt el nem távolítja, akkor azt az ő költségére lebontatja. Fischer emiatt a Városi Tanácshoz intézett kérvényében azt kérte, hogy a kioszk a folyó (1841) évben a meglevő állapotban megmaradhasson, a következő évre pedig engedélyezze a Tanács annak a Színház téren való felállítását.

A kérvényben előadott és 32 személy által aláírt „Attestat”⁴⁰ csatolásával alátámasztott indokolásában előadtak, ha Fischer és 32 nyilatkozó érthető subiectivitásánál fogva nem is hiánytalanul egyértelmű tényként, de várostörténeti apró forrásadatokként figyelemre érdemesek. Ezek szerint a Szervita tér a kioszk felállítását megelőzően soha olyan tisztán tartott nem volt, mint azóta, mert az előtt a Mária-szobor környéke az a körül álló bérkocsik és lovaik által okozott, s egyéb szemétnak rakhelye volt, most pedig, hogy a kioszk ott áll, a szemét nem söpörhető oda, mert az „meg nem türeik”. A „hűsítő hajlékban és annak körülletében – írja Fischer – a legválogatottabb társaságok szokván összegyűlni, ottan mindenkor a legszebb rend és legilledelemesebb társalgás is uralkodik”.

A városkapitány a mindezekre kiterjedő jelentésében hangsúlyozta, hogy Fischer a Helytartótanács által szabott feltételeket pontosan megtartotta. A jelentés egyébként további adatot szolgáltat az építmény kialakításáról. E szerint az említett kamra, amelyben a fagyaltot tartják és ahol az annak felszolgálásához használt üvegedényeket tisztítják, a vendégek fogadására szolgáló belső térrel szoros kapcsolatban van, s a fagyalt a kamrából „két kis ablaknyíláson keresztül a hajlékban és körülötte ülő vendégeknek szolgáltatik.”

Az áthelyezés kérdésében a városkapitány úgy nyilatkozott, hogy a Színház téren kívül a városban más alkalmas helyet, amely Fischernek megfelelné, nem tud megjelölni.

Fischer azonban (kelet nélküli) beadvánnyal a Helytartótanácshoz is fordult, előad-

va ebben, hogy a kamra eltávolítása esetén a tetemes költségekkel felállított kioszk frissítők árusítására alkalmatlan, mert azok megkívánják a gyors felszolgálatukat, mihez viszont szükséges, hogy azok az értékesítési hely közelében készen tartva legyenek. Kérése itt is az, hogy a kioszk a folyó évben fennmaradjon s a következő évben a Színház téren legyen felállítható.

A Helytartótanács július 27-én kelt leiratában a korábbi keménységéből már engedve, a kamra lebontásának függőben tartását rendelte el s felhívta a Tanácsot, 8 nap alatt tegyen jelentést. Figyelemre érdemes, hogy ez a Fischernek kedvező leirat, szemben az előzővel, már másnap megérkezett a Városi Tanácshoz s az már harmadnap jelenti, hogy a Színház téren kívül alkalmasabb hely a városban nincs, de mert a nádor ezt a teret szabadon hagyni rendelte, (ez utalás a Fischer és Mayer Színház térre szánt létesítményei ügyében 1838. december 21-én ill. 1840. június 8-án hozott nádori döntésre), az ügyet a Helytartótanács döntése alá bocsátja.

Az is figyelemre érdemes, hogy csak a nyári idény elmúltával, október 12-én került sor újabb helytartótanácsi intézkedésre. Az ezt tartalmazó és a Városi Tanácshoz csak november 14-én érkezett leirat szerint „olly k. királyi Határozat adatván ki, hogy a fent forgó tekintetknél fogva a kérdéses kunyhó (: Kioszk :) Fischer Péter Ön öhajításához képest és onnan elmozdítottassék s más alkalmasabb helyre állítottassék”, miért is utasított kap a Városi Tanács, hogy a királyi rendelkezést azonnal hajtsa végre.

A rendelkezés célja azonban csak az volt, hogy a kioszk a Szervita téri szobor mellől kerüljön el, de nem az, hogy végképp szűnjék meg, amint ez a rendelkezésnek abból a befejezéséből tűnik ki, hogy a kioszk „más alkalmasabb helyre állítottassék”.

A leiraton alapuló tanácsi határozat november 14-i meghozatalakor „A kérdéses kunyhó már elszedetvén”, a városkapitány arra kap felhívást, hogy Fischert az alkalmasabb hely kijelölésére szólítsa fel, s tegyen jelentést.

A mondottak szerint Hébé kioszkja pontosabb időmeghatározáshoz szükséges adat hiányában csak időspaciumokban meghatározhatóan 1840. április 3. és 28. közöttől az 1841. évi nyáridényi nyitvatartás vége és november 14-e közötti valamelyik napig, tehát kb. másfél évig volt a Szervita téren.

III.

Az 1841. november 14-i tanácsi határozatot követő néhány nap múlva, november 20-án tett nyilatkozatában Fischer az eredeti szándékával egyezően a Színház teret s annak az általa csatolt rajz szerinti helyét jelölte meg. Indokainak felsorolásában írtak és a beadvány alapján tett mérnök-közigazgatási intézkedések mai korunkra maradt forrásadatokként értékesek a Színház téren akkor fennállott állapotok, a közlekedés szokás alapján kialakult ottani rendje és a járművek haladási irányának megismeréséhez.

A városkapitány jelentésében a körülményeket Fischer indokaival egyezően ismertette, Fischer beadványában foglaltakkal egyetértett, javasolta a Tanácsnak a kioszk Színház téren történő felállítása engedélyezését, s az engedélynek jóváhagyás végett kedvező véleménnyel a Helytartótanácshoz való felterjesztését. Óvatos volt azonban a városkapitány, amikor jelentésében megemlítette a nádornak Mayer Vince kérelmével

kapcsolatos 1840. évi döntését, de óvatos volt a Tanács is, amikor december 17-én csak úgy döntött, hogy a városkapitány által jelentett körülményeket a Helytartótanácsnak felterjeszti.

Az 1842. január 14-én elküldött felterjesztés már egyértelműbb, és azt tükrözi, hogy a Tanács és a város társadalma érdekelt része igényeit érvényre juttatni – és Fischer céljai megvalósítását előmozdítani törekszik. A Tanács visszautalva a nádor 1838. és 1840. évi döntésére, amelyek az akadálytalan közlekedés érdekében zárták ki hűsítők fogyasztására alkalmas és nyári időben üzemben levő cukrászdai vagy kávéházi vendéglátóhelynek a Színház téren felállítását, arra mutat rá, hogy a tapasztalat szerint Fischernek a Színház térnél kisebb Szervita téren állott kioszkja sem akadályozta a közlekedést, s hogy e kioszk a Színház tér rajz szerinti helyén felállítása esetén sem lesz útjában a közlekedésnek. Kiemelte azonban a Tanács azt is, hogy az ilyen vendéglátóhelyet megkedvelt közönség kényelme a Színház téren zavarmentesebb lesz, s hogy a javasolt hely rendőrségi szempontból is alkalmasabb. A Tanács oly döntést kért, hogy Fischer a kioszkot a megjelölt helyen „további rendelkezésig, minden abból származandó következtetés nélkül és egyedül a nyári hónapok alatt felállíthassa”. Ez az idítványozott korlátozás a Városi Tanács oly jogi vonatkozású előrelátásáról tanúskodik, amelynek mint látni fogjuk, a városfejlődés folytán negyed század múlva bekövetkezett városrendezési szükséglet kielégítésekor lett a köz akkori érdekének érvényre juttatását lehetővé tevő szerepe.

Nem egészen egy hónap múlva, február 3-án megérkezett a Helytartótanács leirata, amely szerint a kioszknak a felterjesztés szerinti helyen történő felállításával szemben „többé semmi észrevétel nem forogván fent”, most már a Városi Tanácsra bízta az ottani közlekedési érdekek érvényre juttatását, amikor arra kötelezi a Tanácsot, gondoskodjék, hogy a Színház téren a közforgalom ne legyen akadályozva, s a téren levő bércocsiknak a célszerű elrendezése mellett mind a gyalogosoknak, mind pedig a kocsiknak minden irányból szabad és megfelelő útjuk maradjon. A döntésről a Tanács már másnap, február 4-én hozott határozatával a városkapitány útján értesítette Fischert, s felhívta a város első mérnökét, Erhardt Ágostont, hogy a kioszk felállítási helyét jelölje ki, s erről még a felállítás előtt tegyen jelentést.

A mérnöki eljárás eredményeképpen megállapításra került, hogy a kioszknak a tervezett helyen felállítása esetén a kioszk háta mögött 14–15 öl (= az abban az időben alkalmazott hosszértékek méterrendszerben mért hosszának különbözősége miatt csak *körülbelül számolva* 26,6 – 28,4 m) távolságra levő terület – fiakerenként bőségesen 4 négyszöglet (= kb. 14,4 m²) számítva – akár 80–100 fiaker állomásoztatására is elegendő ugyan, a tervezett felállítási helytől 2 ölnyire (= kb. 3–8 m) levő nyilvános kút használata azonban csak a színházépület előtti passage további szűkülését eredményezné, ami nem ajánlatos, s mert a kút megfelelő használata a kioszknak a tervezett helyen felállítása esetén nem lenne lehetséges, Fischer a kút betömését és egy új kútnak a létesítését saját költségén vállalta. Ennek folytán a városi mérnök is a megjelölt helyet tartotta a legalkalmasabbnak a kioszk felállítására

A Tanács 1842. február 25-én az ügyet a Gazdasági Bizottság elé utalta. A Gazdasági Bizottság 1842. március 22-i ülésében úgy foglalt állást, hogy a téren levő kútnak a csatolt (de az iratok között sajnos már nem található) rajzon jelölt helyre lenne legcélszerűbb

áthelyezni, a meglevő kút pedig kerüljön betömésre. A Bizottság az áthelyezés műszaki kivitelezésének módját is előírta, s javaslatot tett a költségeknek Fischer és a város között miként történő megosztására. A Bizottság azt tartotta szükségesnek, hogy Fischer ne csak a meglevő kút merítő szerkezetét szereltesse át az új kútba, hanem a lakossági vízellátás javításához fűződő érdektől vezetve azt is szükségesnek tartotta, hogy egy második merítő művet is szereltesse be, ezt azonban a város bocsássa rendelkezésére. Meghatározta a Bizottság, hogy a két merítő szerkezetét 4 ill. 14 láb (= kb. 1,30, ill. 4,50 m) vízmélységbe kell beépíteni. Az új kútnak a mondottak szerint és jó anyagból megépítésre felügyelésre a Bizottság a városi mérnök és két választó polgár kiküldését javasolta.⁴¹ A Tanács a Gazdasági Bizottság véleményét március 26-án elfogadva, az erről szóló határozatát közölte a városi mérnökkel, és a két választó polgárral. Eljárásukról tudósító irat – legalábbis az eddigi kutatási eredmény szerint – nem ismeretes.

A kioszk még 1842 tavaszán a tér délnyugati sarkán felállításra került.⁴² A felállítási munkák befejezésének napjáról adat nem áll rendelkezésünkre. Arról van csak adat, hogy a kioszkot április második felében állították fel. Lechner János szépművészeti bizottmányi tiszviselő 1842. április 26-án tett jelentést arról, hogy az 1826. évi korlátozó rendelkezés és Fischer Péter kioszk-felállítás iránti kérelmének 1838. évi elutasítása ellenére minden előzetes bejelentés nélkül kioszkot állítanak fel, amely, mint Lechner szükségesnek tartotta rámutatni, a színház épületében levő és tekintélyes bért fizető kávéfőzőnek nem csekély hátrányt fog okozni.

A Szépművészeti Bizottmány képviselőjében Patisz városkapitány május 12-én Lechner kézírásával szövegezett jelentésben és az 1826. évi rendelkezésre valamint Fischer 1838. évi elutasítására hivatkozással, egyben a Lechner féle jelentés melléklésével tesz jelentést a nádornak, hogy egy kioszkot tanácsi engedéllyel elegáns formában felállítanak és a nyilvános kutat egyelőre áthelyezték. A nádor május 26-án csak annyit válaszolt, hogy miután Fischer az ő előzetes tudtával és helytartótanácsi eljárás keretében kapott engedélyt a kioszk felállítására (ez utalás az 1842. február 3-i helytartótanácsi leiratra), a Szépművészeti Bizottmány jelentését tudomásul vette. Lechner az április 26-i jelentésével, Patisz, aki az engedélyt tartalmazó leiratot a városi tanácsi ügyintézés keretében intézkedésre megkapta és így a Szépművészeti Bizottmány képviselőjében a nádorhoz intézett jelentés megtételekor azt már ismerte, a nádornak történő jelentéssel fedezte le magát (talán Lechnerrel szemben?), majd a Szépművészeti Bizottmánynak a hozzá intézett nádori leiratot irattárba tenni rendelő határozatát a leiratra Lechner volt kénytelen rávezetni.⁴³

A kioszk május első felében már nyitva volt a közönség részére, amit igazol, hogy Széchenyi István május 13-i színházban léte után már vendége volt annak.⁴⁴

A források nem adnak megnyugtató tájékoztatást arról, hogy a Színház téren felállított kioszk azonos volt-e a Szervita téren lebontottal, vagy nem. Az, hogy az iratokban a szervita téri kioszknak a *Színház térre áthelyezéséről* olvashatunk, még nem szól egyértelműen arról, hogy ugyanaz az ideiglenes építmény került a Színház térre, mint amelyik a Szervita téren állott. Az, hogy a Szervita térről a PESTHER TAGEBLATT-ban olvashatók szerint az sátozszerű építmény volt, s hogy Alt Rudolf Színház teret ábrázoló rajzán látható kioszk is ilyen külső megjelenésű, lényegében romantikus ihletésű fapavilon, arra a következtetésre indít, hogy a kettő azonos volt. Ellene szól viszont ennek Podmaniczky idézett naplófeljegyzése, amelyből az következik, hogy nem voltak

azonosak, mert a Szervita térít szűkösebbnek állítja, mint amilyen a Színház téri lett. Elképzelhető viszont az is, hogy a Szervita téri került a Színház térre, de nem eredeti állapotában, hanem több vendég befogadhatása érdekében történt megnagyobbítása után, de a Szervita térivel azonos külső megjelenéssel.

Kioszknak a Színház téren felállítása érdekében folyt eljárásban keletkezett iratok a térnek a felállítás előtti képéről a következők szerint tudósítanak.

A térnek a kioszk számára eredetileg kiszemelt részét 3 oldalról az ott állomásozó fiákerek vették körül, s e négyszög közepén közlekedés nem volt, minthogy a lovaskocsi forgalom vagy a színházépület és a fiákerek között, vagy a keleti házsor és a fiákerek között vonult. A tér északi oldalán volt Harmincadhivatalba való be- és onnan kihajtás a fiákerek mögött éppúgy zavartalan volt, mint a színházlátogatók előadások alatt a Színház (ma Vigadó) utcánál várakozó hintóinak a színházépület középizolitjának árkádján át történő elhaladása. A térről eltakarítatlan lótrágya a levegőt különösen nyári időben elviselhetetlen szagúvá tette. Abból, hogy Fischer késznek nyilatkozott a teret a kioszk környékén saját költségén kövezettel burkoltatni, az következik, hogy a kioszk feállítására előtt a tér burkolatlan volt.

Fischer azzal indokolta a kioszknak a Színház téren felállítására irányuló szándékát, hogy a tér fekvésénél és kiterjedésénél fogva összekapcsolja az óvárost (így nevezi a korábban városfallal övezett várost, tehát a mai V. kerület Deák Ferenc utcától délre eső részét) és az újvárost (így nevezi a kiépülő Lipótvárost), s ekként a nyilvános nyári szórakozóhelyekben egyébként is szegényes város közönségének kényelmét szolgálónak látja a kioszk itteni elhelyezését. A város számba jöhető többi terén, így a József (ma József nádor) téren és az Új Vásár téren (ma Engels tér) viszont vásár idején sűrűn állnak a vásári sátrak, ami nem teszi lehetővé, hogy a minden oldalról szabadon megközelíthetően kiképzett kioszkt a vendégek akadálytalanul látogathassák.

A reformkori pest fekvésénél fogva valóban központivá kialakult terének képe és adottságai a kioszk felállítására után a kioszk ott léte folytán és azzal változtak, hogy a tér kőburkolatot kapott.

A kioszk – a negyvenes évek elején megjelent nyelvújítási szóval: fagyalda⁴⁵ – éppúgy, mint a Szervita téri, hamar kedvelt találkozó és szórakozó helye lett – egy tanácsi jelentés szóhasználata szerint – a műveltebb közönségnek. Garay János RÉGELŐ PESTI DIVATLAP-ja a Színház téri kioszkt Pest „valódi díszé”-ként említi, ahol „a város díszét egybegyűlve” lehetett látni.⁴⁶ Visszatérő, és a kioszk fennállása első évében, 1842-ben május–szeptember hónapokban 16 alkalommal, vendége volt Széchenyi István, aki általában színházi előadás után, néha előtte kereste fel. Naplójának az itteni találkozásait megőrkítő feljegyzései tudósítanak arról, hogy a kioszk vendégei közé tartozott 1842-ben Deák Ferencen, Kossuth Lajoson és társaikon, valamint Széchenyinek a naplóban említett arisztokrata ismerősein kívül pl. Schoeft Ágoston pesti születésű festő, aki Kelet-Indiából tért vissza,⁴⁷ s aki Széchenyiről korábban arcképet festett.⁴⁸ Pulszky Ferenc úgy emlékezik vissza Deák Ferencre, hogy a Színház téri kioszk előtt esténként ülte, fagyalatozásaihoz újságot vásárolt.⁴⁹

Fischer Péter a város és társadalma egy részének életében is szerephez jutott kioszkja felállításáért folytatott küzdelmei eredményében örömet sokáig nem látott, mert a Színház téri kioszk két nyári idény alatti üzemből létét követően, 1843. október 2-án

meghalt.⁵⁰ Vagyonának, így a Szervita téri cukrászatának és annak nyári fiókja, a váltójegyekben számolva 5400 Ft-ra (5400 Gulden Wiener Währung) becsült Színház téri kioszknak örököse 6 kiskorú – 1842. augusztusa óta már félárva⁵¹ – gyermeke lett, akik javára a cukrászatot a végrendeleti végrehajtók: Fischer Péter sógorai, Emmerling Károly és Schlick Ignác számadási kötelezettség mellett, és szakképzett üzletvezető, a korábban Franciaországban és más külföldi városban cukrászként alkalmazásban állott Rossi Károly⁵² közreműködésével vezették.⁵³ Így a kioszk 1843. október 2-től már mint a Fischer örökösök cukrászatához tartozó nyári fagyalatozó hely áll továbbra is a Színház téren a közönség rendelkezésére. Változatlanul látogatott hely maradt. Ugyanakkor az egyébként is hegyes tollú Nagy Ignác nem volt megelégedve a kioszk helyével. A Színház tér „bajai”-val foglalkozó 1844. évi cikkében, amelyben a tér kövezetének lábfcammal fenyegető minőségét és a téren változatlanul állomásozó bérkocsik lovai és az emberek okozta rettenetes szennyezettségét valamint az ettől származó „orrfacsaró bűz”-t tűzi tolla hegyére, a tér egyik bajaként említi, hogy „maga a fagyalda sem igen díszíti a teret, mert nincs közepén és nem felel meg nagysága arányainak”.⁵⁵

A kioszk, mint vendégeket fogadó hely értékeit előnytelenül befolyásoló kedvezőtlen környezeti adottságokat – Nagy Ignácra hivatkozva – néhány hét múlva felveti DER UNGAR című napilap is,⁵⁵ s ugyane hátrányok szerepelnek Nagy Ignácnak egy másik cikkében is,⁵⁶ amelyben hangsúlyozza, hogy „ezen fagyaldában a legjobb a fagyalt”, de tollát még jobban hegyezve gúnyolja a kövezetet valamint a tér tisztátlanságát és ennek a fagyalra gyakorolt hatását.

Széchenyi Istvánt mindez nem zavarta, mert továbbra is visszatérő vendége maradt a kioszknak, ahová színházlátogatásai után az 1845., 1846. és 1847. évben is szívesen betért,⁵⁷ még azt követően is, hogy egy, a naplójában „Schwichak”-nak és „Dandy”-nak titulált, s csak keresztnévvel megörökített férfi vele ott elég hetykén viselkedett.⁵⁸ Találkozó helye volt a kioszk gróf Batthyány Lajos minisztériuma tagjainak és az országgyűlés előkelőinek is,⁵⁹ de kiinduló pontjává fejlődött a Ligetbe lóháton s kocsin kiránduló, valamint versenyekről hazatérő, s a kissé fárasztó multság után üdülni óhajtó közönségnek⁶⁰ is.

A kioszk külső megjelenését Alt Rudolf bevezetőben említett rajza és ezen felül fennmaradt még egy ábrázolás⁶¹ örökölte meg. Az itt láthatók szerint oldalain a tetőzetének alsó szélétől ferdén alá lógó rojtdíszes napvédő ponyva vette körül. Megjelenésében emlékeztet a bécsi Grabenen álló *Limonadehütte*-re.⁶²

A felkutatott levéltári források nyitottak lehetőséget a Színház téri kioszk méretei megismeréséhez és interieurjére következtetéshez. Méreteiről a lebontása után más helyen történő felállításának engedélyezése iránti kérelemhez mellékelte tervrajz tudósít. A Feszl Frigyes által 1867. január 9-én szignált terv szerint a felállítani kívánt kioszk hossza 7 öl (= kb. 13,3 m), szélessége 2 öl és 4 láb. (= kb. 5.04 m), s mint már utaltunk rá, Podmaniczky Frigyes naplófeljegyzése szerint nagyobb volt a Szervita téri kioszknál.⁶³ Abból következően, hogy az új helyen való felállítás iránti kérelem szerint a *Színház téren állott* kioszk kerül más helyen felállításra, a kérelemhez csatolt tervből⁶⁴ következően a Színház téri kioszk fából tervezett, téglalapalaprajzú, három cellás, egyik hosszoldala közepén és a két rövidebb oldalán nyitott, romantikus részletkiképzésű építmény volt.

A kioszk interieurjéről Fischer Péter hagyatéki leltára alapján alkothatunk képet

magunknak. Eszerint a kioszkhoz tartozóként került összeírásra valamennyi oda való drapéria, s berendezéséhez tartozott 4 db hosszú, 12 db kerek, 5 db nagyobb asztal és 1 db politúrozott hosszabb asztal, 8 db díványként megemlített ülő alkalmatosság, 70 db szalmafonatú szék, 1 politúrozott kassza (amely az akkori kávéházi kasszákkal lehetett azonos vagy rokon alakú), 1 db 8 cilindres csillár, 8 db lámpa és 12 db virágállvány.⁶⁵

A Színház teret és környékét a 40-es évek végén két csapás érte. Arról nincs adat, hogy a kioszkban valamelyik is kárt okozott volna. A Német Színház 1847. február 1-jéről 2-ára virradó éjjel történt kigyulladásakor a kioszk mint nyári rendeltetésű építmény e jellegénél fogva az ez évi időnyre felállítva – következethetőleg – még nem volt, s így a tűz nem terjedhetett át reá. A kioszkban esett kárról nem szól sem a színház égéséről fennmaradt leírás, sem a tüzesetről szóló újságtudósítás.⁶⁶ Fuchsthallernek a színház égését ábrázoló acélmetszetén a térnek az a része, ahol a kioszk állni szokott, bizonyára azért is nincs rajta, mert a kioszk nem szenvedett a rajzzal megörökített tűztől –, talán éppen annak köszönhetően, hogy a téli időre tekintettel nem állott ott. Pestnek Hentzi vezérőrnagy által 1849. május 5-én, 9-én és 13-án történt lövetésekor a Színház téren és a közvetlen környékén elpusztult és megrongált épületek rendelkezésünkre állt jegyzékében a kioszkról említés nincs.

A neoabszolutizmus első éveiben, amikor a város egyik ismertetője a fejlődő Lipót-várost a haldokló Belváros (a mai V. kerület Deák Ferenc utcától délre eső része) nevető örököséként említette, akkor a Színház tér képét a kiégett Német Színház maradványai uralták s egy itteni kis sétához változatlanul hozzá tartozott a hegyes kövekből álló, és ezért szörnyűként említett burkolat. Városismertetőnk a tér egyetlen díszének Hébé kellemesként említett kioszkját tartotta, amely, mint írja, a nyári hónapokban a beau monde, az előkelő világ találkozó helye volt.⁶⁷ A városfejlődésnek köszönhetően a felüldülés Fischer kioszkjához hasonló helyeinek száma szaporodván, Pestet az 1852. évi adatok alapján ismertető Joseph Vincenz Haeufler, valamint Feldmannak, a város reformkori történetének oly gyakran használt forrásaként szolgáló 1844. évi városkalauza 1855 évi kiadása Hébé kioszkját már csak mint az ilyen szórakozóhelyek egyikét említi, s megjegyzi, hogy annak késő délutáni életéhez hozzátartozott a társadalom felső rétegeinek ottani találkozása.⁶⁸

1852-ben a kioszk tőszomszédságában a leégett Német Színház portáljának oszlopai között álló árusító bódében megkezdte termékei árusítását Kortschak Vilmos cukrász,⁶⁹ akit korábbi címjegyzékek Hajó (ma Fehérhajó) utcai, a Fehér Hajó fogadó melletti cukrászként tartottak nyilván.⁷⁰ Ez az egyébként is súlytalan konkurencia azonban csak rövid életű volt, amint az egy 1855. évi címjegyzékből következik, mely szerint Kortschak cukrászjogosítványa alapján ekkor működő özvegyének telephelye már a józsefvárosi Ósz utcában (ma Szentkirályi utca) volt.⁷¹

A Szervita téri cukrászat és a hozzá tartozó kioszk 1850. június 4-től már nem valamennyi kiskorú Fischer-örökösé, hanem Fischer Péternek a szakmát inasként nála s Bécsben, Capistori Antalnál tanult legidősebb fiáé, az ekkorra nagykorúvá vált Károlyé volt.⁷²

Az ő 1860-as évekbeli – közelebről még felderítésre váró időben és okból bekövetkezett – csődbe jutása folytán, az eddig rendelkezésre álló legkorábbi adat szerint

1866-ban, már a csődtömeg-gondnok kezelte a kioszkot, amikor ott Fischer felesége, szül.: Izer Antónia kávémérő ipart akart kezdeni.

Az akkor hatályos Iparrendtartás⁷³ szerint a kávémérés az engedélyhez kötött iparokhoz tartozott. Fischernének az engedély iránt a Városi Tanácshoz, mint I. fokú iparhatósághoz intézett kérelmével indult eljárásban előkérdésként az a városgazdálkodás körébe tartozó kérdés merült fel, hogy Fischer Károlynak milyen feltételek mellett nyert engedélye van a kioszk fenntartására. A Tanácsnak a kérdésben vélemény nyilvánításra jogosult Gazdasági Bizottsága az általa nyaraldának nevezett kioszk Színház téren felállítása tárgyában 1841-ben és 1842-ben keletkezett iratok megvizsgálása után, az azokban írtak alapján foglalt állást. 1866. június 4-i véleményben a Gazdasági Bizottság megállapította, hogy amikor 1842-ben Fischer Péter engedélyt kapott a kioszknak (itt már csarnokként említve) a Színház téren felállítására, „korántsem nyert örökidőkre jogot, hanem csupán oly engedélyt, melynél fogva a csarnoknak eltávolíttatása, a hatóság részéről bármikor is elrendelhető”. Ez a megállapítás a Tanács 1842. január 14-én a Helytartótanácsnak küldött azon felterjesztésén alapszik, amellyel kapcsolatban az akkori Tanács előrelátását hangsúlyoztuk. A Gazdasági Bizottság az 1842. évi területfoglalási engedélyt csupán Fischer Péter személyére szólónak tartotta, minél fogva az az ő elhalálozása után – mondja a Gazdasági Bizottság – fiára át nem szállhatott, miért is Fischer Károly az apjának adott engedélyt jogtalanul bitorolja.

Kívül esik e tanulmány célján és keretén annak Fischer Péter hagyatéka ügyében a Tanács előtt folyt eljárásban keletkezett, a Gazdasági Bizottság véleményében azonban *megvizsgáltként nem említett* iratok és városi tanácsi valamint helytartótanácsi határozatok alapján, jogi szempontból való vizsgálata, miként „bitorol”-hatták Fischer Péter 1843. évi halálától 6 és 1/2 évig a Fischer-örökösök, majd 16 évig Fischer Péter az apjuk valóban személyre szóló azt a területhasználati jogát, amely az eltelt 22 és 1/2 év alatt is a város legforgalmasabbnak minősült tere egy részére szólt, s ahol a Fischer-örökösök is, majd Fischer Károly is palam et publice, s így a Tanács „szeme láttára” is, egy építményt tartottak fenn, amely előtt naponta számtalan ember, köztük bizonyára a Tanács testületeinek egyes tagjai és egyes tanácsi tisztségviselők is elhaladtak, s amelyben közülük néhányan feltehetően tartózkodtak is.

A Gazdasági Bizottság 1866. június 4-i jelentésében arra tekintettel, hogy „a hely jelenleg minden tanácsi engedély nélkül foglaltatik el”, azon a véleményen volt, „miszertint a Fischer Károlyt képviselő csődtömeg e nyaraldának eltávolítására utasíthatnák.” Véleményét azonban a bizottság a tér forgalmi szempontú rendezését szükségessé tevő, s ekként bennünket közelebről érdeklő tény fennállásával is indokolta. A Bizottság rámutatott, hogy a kioszk a Színház térnek oly részén áll, ahol a kocsi- és a gyalogközlekedés minden oldalról összpontosul, és felettébb élénk, minél fogva a kioszk a közlekedést hátráltatja.

A Tanács, Gazdasági Bizottságának véleményét elfogadva, 1866. június 30-án a kioszk eltávolítását tartotta szükségesnek, és felhívta Tarone Nándort, a csődtömeg gondnokát, hogy azt Szt. Jakab napjáig (= július 25.) hajtsa végre, mert ellenkező esetben az hatóságilag történik. A gondnok, a csődválasztmány utasítására, július 19-i kérvényében a kioszknak az idény végéig, október 15-éig való nyitvatartása engedélyezését kérte. A csődválasztmány utasítását arra alapította, hogy a kitűzött határnapig történő eltávo-

lítás a csődtömegre nézve – miután a kiosk a jövedelemének egyik fő forrását képezi – káros lenne, a nyári idény előre haladta miatt a kiosk árverési úton értékesítése csak csekély vételárért, esetleg csak becsértéken alul lenne lehetséges, így a csődtömeg jövedelmei még inkább csökkennének, de a csődvagyon is kárt szenvedne. A Tanács a kiosk eltávolítására október 15-ig haladékat adott.

1866. október 12-én a csődtömeg gondnoka – mert a csődválasztmány az üzlet folytatását a kellő esélyre tekintettel elhatározta – a Tanácstól a kioskknak a téren hagyását és nyitva tartása engedélyezését határozatlan időre kérte. Az újból meghallgatott Gazdasági Bizottság most már többsirányú közérdekű szempont határozottabb megjelölésével indokolta az előzővel egyező véleményét. Rámutatott a Bizottság, hogy a térnek éppen azon a részén lévén, ahol négy utcából áramló közlekedés találkozik, s mert a kiosk a téren a nélkül van zárva, hogy eltávolítására sor kerülne, egyszerűs mind „a tisztátalanság rakhelyéül s így a közönség legnagyobb botrányára szolgál, tehát úgy közlekedési mint tisztasági szempontból ott továbbra nem tűrhető”. A Tanács 1866. október 16-án a kiosk azonnali eltávolítására hívta fel a csődtömeg gondnokát, aminek elmaradása esetére a Kapitányság által karhatalommal való eltávolítását helyezte kilátásba.⁷⁴

E tanácsi határozat folytán a kiosk még 1866-ban lebontásra került, amint ez Schreier András kőbányai vendéglős 1867. január 9.-i kérelméből kitűnik, amelyben arra kér engedélyt, hogy Fischer cukrász kioskját „welcher am alten deutschen Theaterplatz durch viele Jahre paradierte”, kőbányai külterki 1. sz. alatt nem rég parkosított (a mai Korponai utca, Zalka Máté tér és Hölgy utca, valamint a mögöttes, akkor 2. sz. telek által határolt) telken felállíthassa.⁷⁵

A kiosk a Színház téren az 1842. évi tavaszi felállításától az 1866. évnek október 16-a utáni valamely napján történt lebontásáig, tehát mintegy 24 és 1/2 évig állott fenn.

Amíg a pesti Színház téren a közlekedés és a környezeti tisztaság érdekeire alapított hatósági határozat folytán megszűnt 1866-ban a „Limonadehütte”, a hasonlóan központi fekvésű és jellegű bécsi Grabenen még az 1873. évi vilákiállítás idején is állt, s nem zavarta sem a kocsit-, sem a gyalogos forgalmat.⁷⁶

A kioskot felállító Fischer Péter nemcsak az a cukrásza volt a biedermeier légkört is sugárzó reformkori Pestnek, aki „szakadatlanul oda irányza minden törekvését, hogy... a Cukrászság... a kifejlődésének azon fokára juthasson, mely akár mely mesterségnek egyedül képes mind a helybeli, mind a vidéki, mind pedig a kereskedő Közönség előtt hitelt és bizodalmat szerezni.” Egyben olyan polgára is volt városának, aki arra is törekedett, hogy „ezen felvirágzó Sz. K. város a kényelem és kellem tekintetében is gyarapodjék” s ezért „több rendbeli a város kellemeinek szaporítására szolgáló vállalatokat is részint egészen újonnan létrehozott, részint kifejlesztett és a kor izléséhez és kívánságaihoz alkalmazott”.⁷⁷ A város kellemességét és lakosságának kényelmét előmozdító vállalkozásainak egyike volt a felüdülés helyeként figyelembe jövő fagyaltozó kioskknak, mint a cukrászi vendéglátás Pesten akkor még újszerű létesítményének felállítása. Ez a felállítás helyén új képet adott a mind lakosságában, mind építészeti rohamosan fejlődő, utcáin, terein mind lüktetőbb forgalmat magában foglaló városnak. Mint láttuk, első felállítási helyén, a Szervita téren, az ott templommal rendelkező szerzetesrendi Konvent már akkor is csak vélt ingatlantulajdonára⁷⁸ alapított

érdekével, egyben a Konvent által érthetően védett vallási áhitat gyakorlásához fűzött érdekekkel került ellentétbe. Új helyén, a Színház téren egyrészt a helyi vízellátás, másrészt az ott lebonyolódó városi közlekedés zavartalanságához fűződő érdekekkel kellett felállítását összhangba hozni. Utóbbi tekintetében a városrendezési és városépítészeti érdekeket képviselő Szépművészeti Bizottság elnökének, ugyanakkor a Helytartótanács elnökének, a nádornak és a Városi Tanácsnak – az utóbbinak határozataiban ugyan tartózkodó óvatossággal és eleganciával megfogalmazott – álláspontja eleinte nem egyezett. Nem egészen egy év múlva azonban a kioszk Szervita téri helyén történt kényszerű megszüntetése miatt a város közönsége (ennek egy része) kényelmi és felüdülési lehetőségei csökkenésének elhárítását, esetleg Fischer Péter személyét figyelembe vevő felsőbb hatósági döntésre került sor. A kioszk felállítása kérdésében 1842-ben csak konkurálóként mérlegelt adottságnak, a Színház téri közlekedésnek a városfejlődés következtében negyed század alatt beállított változása, a forgalom növekedése volt végül az, ami a kioszknak azon a helyen való megszüntetéséhez vezetett, amely helyen állva Pestnek egyik akkori sajátosságaként, helyi városképet formáló létesítményeként, mondhatni nevezetességként vonult be a város életébe. Ma már, mint a főváros múltjának egyik tényezője, hozzátartozik annak történetéhez. A várostörténethez tartozik azonban az is, hogy megszűnésében szerepet játszott a környéknek a lakosság kultúráltságára igazán nem jó fényt vető s többek között Széchenyi István, Podmaniczky Frigyes és Nagy Ignác által e miatt is rosszallóan megörökített reformkori köztisztasági állapotnak a lakossági magatartás változatlansága folytán nem javuló, s a városnövekedés egyik jelenségeként a 19. sz. második harmadában talán éppen romló köztisztasági helyzet javítására a Városi tanács által való törekvés.

A kioszknak a Színház térről elkerülését követően néhány év múlva megindult a Színház tér már korábban is tervezett⁷⁹ rendezése. A szabályozás 1873-ra készült el.⁸⁰

IV.

Goethének attól a megállapításától vezetve, hogy az igazságot ismételni kell, mert a tévedések is ismétlődnek, befejezésül a kioszkot érintő publikációk tárgyi tévedéseire mutatunk rá, mert ezek a fennállott tényekkel ellentétes ismeretek terjedéséhez vezethetnek.

Dr. Vizota Gyula Széchenyi István naplójának általa szerkesztett kiadásában Széchenyinek 1839. május 12-i ahhoz a feljegyzéséhez, amely szerint Széchenyi e napon Fischernél fagylaltot fogyasztott, azt a téves jegyzetet fűzi, hogy a naplóban említett Fischer „Fischer Péter cukrász a Színház téren”.⁸¹ 1839. május 12-én Széchenyi Fischernek csak Szervita téri cukrászdájában fogyaszthatott fagylaltot, mert Fischernek akkor a cukrászdáján kívül máshol értékesítési helye, így a Színház téren sem volt. A kioszk oda – mint láttuk – csak 1842 tavaszán került. Széchenyi 1839. október 19-i naplóbejegyzéséhez fűzött szerkesztői jegyzet viszont már helyesen utal arra, hogy Széchenyi Fischer Péter cukrásznál a Szervita téren (tehát az ottani cukrászdában) volt.⁸²

Széchenyi 1841. május 7-i feljegyzése szerint Hébé kioszkjába látogatott. Az ehhez

fűzött szerkesztői megjegyzés szerint a kiosk a Színház téren volt.⁸³ Annál fogva, hogy a kiosk ekkor még a Szervita téren állott, ez a szerkesztői megjegyzés is téves.

Az említett tévedések arról tanúskodnak, hogy a napló-kiadás szerkesztőjének nem volt ismerete arról, hogy a kiosk a Színház téren mikor került felállításra, s hogy ezt megelőzően meddig volt Fischernek kioszkja a Szervita téren.

Nagy óvatosságot igényel a bevezetőnkben említett centenáriumi (ilyenként viszont elkésetten megjelent) újságcikk.⁸⁴ Ebben az első tévedés, hogy a Színház téri kiosk a tér északkeleti sarkán állott. E topográfiai tévedés következménye az a hibás megállapítás, hogy a kiosk helyén idők folyamán Kugler, majd Gerbeaud cukrászdája emelkedett. A kiosk helye és a Gerbeaud cukrászda helyiségeit magába foglaló épület közötti távolsági különbség a Színház tér kevés híján teljes hossza.

A cikk írója a Szervita téri kioszkkal kapcsolatban Podmaniczky Frigyesnek az itt állott kioszkról szóló feljegyzésére és ehhez csatlakozóan egy „patkósütőné”-re és ennek boltjára utal, a boltot azonban tévesen cukrászduként említi. Az 1840-es években a patkósütő-ipar nem volt (de még az 1851-ben hatályba lépett ún. Ideiglenes Iparrendtartás⁸⁵ hatálya idején sem volt) azonos a cukrász-kézművességgel, a patkósütő nem minősült cukrásznak, nem hozhatott forgalomba cukrászi termékeket, s így boltja nem volt cukrászda.

A cikk szerint a „patkósütőné” a boltjából Fischer kioszkjára látott. Ezzel szemben a cikkben idézett Podmaniczky Frigyes által „Beigelbäckerin”-ként említett patkósütőné nem láthatott Fischer Szervita téri, hanem legfeljebb Színház téri kioszkjára, mert boltja nem a Szervita téren, hanem – amint éppen Podmaniczky írja – a színházépület földszintjén volt.⁸⁶

Az újságíró azt állítja, hogy Széchenyi naplójának 1841. május 7-i bejegyzésében Széchenyi aznapi kioszkban létét megörökítő szavakat követően olvasható tördőfést és utcai zűrzavart Fischer kioszkjának zenekarába történt belekötés váltotta ki. Az újságíró mindezt május 6-án és a Színház téri kioszkban történtként említi.

Az újságírói állítás feltehetően onnan fakad, hogy az utóbbi bejegyzés a kioszkkal kapcsolatosat követi. Széchenyi viszont sem azt nem írta, hogy a zene a kioszkban szólt, sem azt, hogy a tördőfés ott történt.⁸⁷ Bár a bejegyzéshez fűzött szerkesztői jegyzet utal arra, hogy az eseménnyel a PESTI HÍRLAP 1841. V. 8-i és 19-i száma foglalkozik, az újságíró e sajtóközleményeket bizonyára nem ismerte. A május 8-i számban tudósítás van a Pest vármegyei kisgyűlésnek arról az üléséről, amelyiken az első alispán a megnyitó beszédében a tördőfést és a zűrzavart ismertette. A május 19-i számban pedig a vezércikknek a tárgya az esemény.

A május 8-i számban a tudósítás a vármegyei kisgyűlésről, mint „ma, május 8-án”, tartottról ad tájékoztatást. A tudósítás szerint az első alispán azt mondta, hogy „Tegnap este a tábori zene alkalmával” keletkezett az utcai zűrzavar. Széchenyi napló bejegyzésének és a most idézett újságtudósításnak az időpontot illető egybehangzása folytán egyértelmű, hogy az eseménynek május 6-ra tételével az újságíró tévedett. Ennél az időbeli tévedésnél azonban a kiosk és története vonatkozásában jelentősebb az a tévedés, amely a kiosk zenekarába történt belekötés folyamányának és a kioszkban történetnek tartja a tördőfést. Sem a vármegyei kisgyűlésről szóló tudósításban, sem a vezércikkben nem olvasható, hogy a nagy felháborodást kiváltó események elindítója a

kioszk zenekara, ill. az ebbe való belekötés volt. A centenáris újságcikk írója bizonyára nem tudott arról, hogy a Szervita téri kioszkban – amint említettük – tanácsi rendelkezés folytán tilos volt a zene. Így a centenáris újságcikknek az a része, amely a kioszkkal hozza összefüggésbe a történeteket, és azok elindítójának a kioszk zenekara által játszott darabot állítja, az egykori forrásokból kitűnő tényekkel nincs összhangban.

RÖVIDÍTÉSEK

Int. a. n.	Intimata archivi novi
<i>Leitich</i>	<i>Leitich, Ann Tizia: Das süsse Wien. Von Konditoren und Konditoren. Wien. 1964.</i>
P. lt.	Pest sz. kir. város levéltára Budapest Fővárosi Levéltára őrizetében.
<i>Podmaniczky</i>	<i>Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a Napló-töredékekből 1824–1887. Budapest 1984.</i>
Rel. a. n.	Relationes archivi novi.
<i>Schoen</i>	<i>Schoen A.: A pesti Szervita téri Mária-szobor. TBM III. 157–164. és a 146. old. előtti kép.</i>
Sz. B.	Szépítő Bizottmány
Széchenyi naplói	<i>Gróf Széchenyi István</i> naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Dr. Viszota Gyula. I–VI. Budapest 1925–1935.
TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából.
Test. a. n.	Testamenta et Inventaria archivi novi.
Tjvk.	Tanácsülési jegyzőkönyv.
<i>Vörös</i> 1966	<i>Vörös K.: Pest-Budai hétköznapi egykorú naplók és emlékiratok tükrében 1805–1848. Budapest, 1966.</i>
<i>Waldapfel</i>	<i>Waldapfel J. (szerk.): Forradalom előtt. Buda-Pesti tollrajzok és életképek Petőfi korából. Budapest. é. n.</i>

JEGYZETEK

1. Buda-Pest előadva 32 eredeti rajzolatban *Alt Rudolf* által. Rajzolta Sandmann, nyomtatta Rauch János. Pest und Ofen. Illustriert in 32 Originalzeichnungen von *Rudolf Alt*. Litographiert von Xav. Sandmann, gedruckt von Joh. Rauch. Pest. 1845.
Sandmann, Franz Xaver (? – Bécs 1856.) tájképfestő, de elsősorban litografus, akinek munkáiról számtalan adat, életéről annál kevesebb ismeretes. – (*Dr. Wurzbach, Constant: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich I–LX. Wien 1856–1891. XXVIII. p. 183.*)
2. Közzétéve többek között: *Waldapfel*. A 128. old.-t követő képes tábla.; *Rexa Dezső*: 101 kép a régi Pest-Budáról. [Budapest] 1959., 109.; *Tóth Endréné* (szerk.): Budapest enciklopédia. [Budapest] [1970.], 407.; *Gerevich László* (főszerk.): Budapest története I–V. Budapest [1973.] – 1980., III. 407.; *Tóth Endréné* (főszerk.): Budapest enciklopédia. [Budapest] [1980.] 489.
3. Pest város képrajza – Ansicht von Pest. Wiessenberg Ignác Majláth György országbírónak

ajánlott színes könyomata. Készült H. Engel könyomdájában Bécsben. Budapesti Történeti Múzeum. Metszettár. 28 287. lt. sz.

4. *Borsos B.*: Régi pesti üvegpocharak. BUDAPEST 1947. évi februári száma. 45.
5. Budapesti Belvárosi r. k. Főplébánia. Keresztelési anyakönyv. G. kötet.
6. P. lt. Tjvk. 1804. VIII. 31. p. 376. Nr. 4270.
7. *Vojdisek, J.*: Adressbuch der königlichen freyen Stadt Pesth. Pesth [1822.] 192.
8. P. lt. Rel. a. n. 2023.
9. DER SPIEGEL 1837. XI. 11., (2) 719. Itt írja a tudósító, hogy Fischer volt 14–15 évvel ezelőtt az első „der vor seinen Verkaufsladen eine sogenannte Portal-Auslage errichten liess.
10. *Dorfinger Jos[eph] Andr[ea]*: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die Königl. ung. Freystadt Pesth. Pesth 1827., 514.
11. Fejér megyei Levéltár. Feudalizmus- és kapitalizmuskori iratok. Családi levéltárak. Bajzáth család levéltára. Rechnung aus der Zuckerbäckerey Peter Fischer unter dem Schilde „Zur Hebe“ am Servitten-Platz. A számla kelt 1837. XII. 25-én.
12. A metszet fényképreprodukciója közzétéve: *Vörös* 1966. 8. sz. képmelléklet.
13. A FISCHER feliratú cégtábla alatti portálkirakattól az Uri (ma Petőfi Sándor) utca felé esően a ház kapuja, s ennek megfelelően kapualja volt, amint ez Hofbauernek a Szervita térről készült rajzáról még világosabban látható. A kapunak az Uri utca felőli oldalához csatlakozó falon ábrázolt két cégtábla közül az egyikről a HIDEG név olvasható. Ezt egybevetve azzal, hogy a 40. jegyzet szerinti „Attestat” egyik aláírója Anton Hidegh, s hogy egy ilyen nevű kereskedő található Pest polgárjogot nyert lakosai között (aki 1827. II. 28-án kapott polgárjogot), már valószínűsíthető, hogy a HIDEG feliratú cégtáblával jelölt bolt bérletje ő volt. A másik cégtábláról már nehezebben olvasható feliratot egybevetve azzal, hogy az „Attestat” egy másik aláírója egy A. Ehrenreich nevű személy, az következtethető, hogy ez a cégtábla az ő bérletében levő boltot jelöli.
Fuchsthaller metszetével, mint képi forrással közvetített adatokkal egyezők azok, amelyeket egykorú címjegyzékekből nyerhetünk. Ezek szerint a Szervita tér 444. sz. (tehát Fischer cukrászboltját magába foglaló) házban volt Adam Ehrenreich mű- és zeneműkereskedő (Kunst und Musikalienhändler), valamint Hidegh Antal kalapkereskedő (Huthändler, Hutstepperwarenhändler) boltja.
A HIDEG és az EHRENREICH feliratú cégtáblák alatti portálkirakatok Fischer portálkirakatjánál közelebb esnek ahhoz a ponthoz, ahonnan nézve a rajzoló a Szervita teret ábrázolta. Ennek következtében a metszeten az ő boltjuk kirakatában lévőként ábrázolt tárgyak mivolta is felismerhető. Hidegh kirakatában kalapokra, köztük cilinderkalapra, Ehrenreich kirakatában arcképekre és egész alakot ábrázoló képmásokra utaló ábrázolások láthatók, tehát a kirakatokban ilyen tárgyak voltak. – (Hofbauer említett rajzának fénykép reprodukciója közzétéve *Vörös* i. m. 7. képmellékleteként.) – Hidegh Antal polgárjogára: „Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai” címmel két kötetben kiadni tervezett, de szerzői jogi vita miatt meg nem jelent mű kinyomtatott ívei, amelyek egy sorozatáért *Dr. Pallós Jenőnek* tartozom e helyen is köszönettel. A kinyomtatott ívek egy-egy sorozata néhány könyvtárban hozzáférhető. Ezeket egyes szerzők *Dr. Illyefalvi Lajostól* származóként idézik.
– Ehrenreich és Hidegh üzletének helyére: PESTHER UND OFNER WEGWEISER, KALENDER FÜR DAS JAHR..., ADRESSENBUCH... 1841. p. 160. *Ua.* 1842. p. 154. *Ua.* 1843. p. 176. *Ua.* 1844. p. 161. DER PESTHER STADT- UND LANDBOTE AUF DAS JAHR..., ADRESSENBUCH... 1842. p. 81., 82. *Ua.* 1843. p. 89., 90. *Ua.* 1844. p. 87., 88.
14. *Rózsa M.*: Egy 1824. évi pesti üzleti hirdetés és annak forrásértéke. TBM XXII. 501–511.
15. DER SPIEGEL 1837. XI. 11., (2) 719–720.

16. P. lt. Telekátírási jegyzőkönyvek 1825. január – 1830. december. p. 643. *Ua.* 1839. szeptember – 1844. december. p. 134. P. lt. Sz. B. 5177.
17. *Der Rosoglio*: borból és a hozzáadott harmatfűből (ros solis) és különféle más növényekből, valamint gyümölcsökből lepárlás útján készített, édesített, majd különbözőképpen színezett szeszes ital. (*Schedel, J. Christian*: Waaren-Lexikon I – II. Leipzig 1830. II. 263.)
18. Redoute termei bérlésére: P. lt. Sz. B. 5517., Sz. B. 5294., Sz. B. 5818. Ecet- és rozsolis-gyárra: P. lt. Sz. B. 7614. Villaépítésre: P. lt. Sz. B. 9460., PESTHER TAGEBLATT 1843. IV. 21., 399.
19. Széchenyi naplói V. 322.
20. P. lt. Int. a. n. Külön csomó. 8004. I. A – H.
21. *Hurter, F.*: Ausflug nach Wien und Pressburg im Sommer 1839. I – II. Schaffhausen 1840., I. 367.
22. *Limonade* nemcsak citromléből való hideg gyümölcsitalt jelentett, hanem általában a vízből, gyümölcsléből és cukorból való hűsítő italt. (*Drosdowski, Günther – Grebe, Paul*: Duden. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim/Zürich [1963.] 405.)
23. *Leitich* 41 – 42.
24. P. lt. Sz. B. 7614.
25. Ez Strauss Jakabra utalásnak tűnik, akinek 1837 óta a színházépület Nagyhid (ma Deák Ferenc) utcai szárnyában levő utcai üzlethelyiségek egyikében cukrászboltja volt, s aki a nádorhoz intézett felterjesztés 1838. december 16-i megtételekor ugyan még csak várhatóan, de a december 30-i versenytárgyaláson tett ajánlata folytán ténylegesen bérlője lett a színházépület egyik lakásának. – (P. lt. Sz. B. 6452., Sz. B. 6555., Sz. B. 6690., Sz. B. 8737.)
26. P. lt. Int. a. n. 7201. – A tanulmány további részeiben közzétett adatokról túlnyomóan e tekintélyes terjedelmű ügyiratcsomó iratai tudósítanak. Egyszerűsítés és a jegyzetek mennyiségének csökkentése érdekében erre a forrásra a továbbiakban csak akkor utalunk, ha ezt valamely adat vagy ennek a szövegben elhelyezkedése megkívánja.
27. P. lt. Int. a. n. 7201.
28. *Siklóssy L.*: Hogyan épült Budapest? (1870 – 1930) Budapest 1931., 238. old.
29. *Schoen*
30. *Gerő L.*: A Szervita tér. BUDAPEST 1947. évi 2. sz., 62. – E tanulmánynak a 61. oldalon (képaláírás felcserélésével) közzétett egyik illusztrációja Herz metszete.
31. *Vörös* 1966. 7. és 8. kép.
32. Budapest Főváros Levéltára. XV. 221. Pest áttekintő térképei közül a 221/1 számú.
33. *Schoen* 160.
34. Az újságíró jegyzetben közli, hogy a török eredetű *kioszk* szó szabadon álló és minden oldalról nyitott kerti építményt jelöl.
A perzsa *kusk* a törökbe *köskk*ént, a 18. sz. vége táján pedig *kioskk*ént került a német nyelvbe *sátorszerű kerti ház* jelentéssel s onnan a magyarba, ahol 1818-ban „kerti ház keleten” jelentésével fordul elő először. – (*Paul, Hermann – Schirmer, Alfréd*: Deutsches Wörterbuch. Halle (Saale) 1961. 327.; *Benkő Lóránd* (főszerk.): A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. I – IV. Budapest 1967 – 1984., II. 493.)
35. PESTHER TAGEBLATT 1840. V. 31., p. 520.
36. HÍRNÖK 1840. VI. 8., 1.
A reklámtörténet körébe tartozó itteni adat, hogy a kínált fagyalfajták felsorolása „a magyar játékszíni czédulákon német nyelven” volt olvasható.
37. *Podmaniczky F.*: Naplótöredék 1824 – 1887. I – IV. Budapest 1887 – 1888.
38. *Podmaniczky* 1984. 173.
39. Fischer létesítménye a megjelenésénél és műszaki megoldásánál fogva Pesten annyira újszerű

volt, hogy ezzel a leirattal kezdődően már magyar nyelven váltott iratokban való megnevezéséhez a hatóságok nem is találtak a német *Limonadehütte*-nek megfelelő és a létesítmény nevét egyértelműen és helyesen kifejezésre juttató magyar nevet. Ezért találkozunk az iratokban a *hajlék, hűsítő hajlék, sátor, kunyhó, bódé*, s csak egyszer a *kioszk* megnevezéssel. Ez utóbbi is nehezen talált befogadásra, mert mint látni fogjuk, az 1866. évi városi tanácsi iratokban *csarnok*-ként és *nyaralda*-ként is említik.

40. Ennek azonosítani sikerült aláírói között van: 10 kereskedő: Aebly Frigyes, Benkovics Eduard, *Ehrenreich Adam*, Heinrich Alajos, *Hidegh Antal*, Mitterdorfer János, Piesche József, Steinbach József, Swoboda Nep. János, Szekrényessy Pál, 1 dohánygyáros: özv. Gärtner Józsefné, 3 iparos: Röck István szitásmester, Streith Alajos aranylapító-mester, Schlick Ignác bádogos mester, választópolgár, és 1 újságíró: Lenkert Antal.

Aebly és Heinrich a város legnagyobb kereskedői közé tartoztak, Steinbach bizonyára rokonságban volt Steinbach Ferenc királyi tanácsos, jogügyi igazgatóval, Szekrényessy Pál pedig a Széchényi köréhez tartozó, a városvezetésben akkor is már fontos szerepet játszó Szekrényessy József ügyvéd, Nemzeti Kaszinó-i levéltáros rokona. Röck István polgári szitásmester bizonyára Röck István szitásmesternek, Schlick Ignác választópolgár pedig valószínűleg Schlick Ignác vas- és bronzöntőmesternek az apja. A fiatalabb Röck és Schlick volt az 1850-es évektől fokozatosan fejlődő gépgyári iparunk két jelentős gyárának alapítója. Az „Attestat”-on olvasható nevek olyan nevek, amelyek igen jellegzetesen mutatják Fischer (nyilván szakmáját is minősítő) nagyon kedvező társadalmi pozícióját.

Fuchsthaller Szervita teret ábrázoló metszete behatóbb vizsgálatának a cégtábla-feliratok és a címjegyzékek adatai egybevetésén, valamint az „Attestat”-on szereplő nevek figyelembevételén alapuló eredménye a 13. sz. jegyzetben foglalt az a megállapítás, hogy Fuchsthaller metszetén a Szervita tér 444. sz. ház kapujának Uri utca felé eső oldala mellett ábrázolt portálkirakatok mögötti boltok milyenek, ill. kiknek boltjai voltak.

A metszet vizsgálata ezen túlmenően egy, a várostörténet szempontjából sokkal lényegesebb megállapítás lehetővé tételét eredményezte. A metszetet a várostörténet és a képzőművészettörténet jelenleg az 1840-es évekből, tehát egy 10 éves, s így elég távan meghatározott időspáciumból származóként kezeli. A metszet vizsgálatának módszere folytán e képi forrás, ill. az alapját képező rajz készítés ideje egy 2–2 és 1/2 éves, tehát szűkebb időspáciumban vált meghatározhatóvá.

A meghatározás a következőkön alapszik. Az a címjegyzék, amelyben *Hidegh Antal először* szerepel, mint Szervita tér 444. sz. alatti kereskedő, az 1844. évre szóló címjegyzék. Az 1842. évre szóló címjegyzékben Váci utcai kereskedőként szerepel. Mint Szervita téri kereskedőt találjuk azonban már az 1843-ra szóló címjegyzékben, – itt azonban házsám megjelölése nélkül. Korábbi kutatásokkor nyert ismereteink szerint akkor, amikor az ez időszakból származó címjegyzékek a címet csak az út, utca vagy tér nevével, de házsám nélkül közlik, s a következő évre szóló címjegyzékben ugyanaz az út stb. házsámmal együtt szerepel, akkor a két cím között nincs eltérés, hanem a házsámnak a későbbi címjegyzékben való közlésével címpontosítás történt.

A rendelkezésre álló kétféle címjegyzék közül az egyik szerint az 1843. évi, a másik szerint az 1844. évi az, amelyben *Ehrenreich Ádám* mű- és zeneműkereskedése utoljára szerepel, mint Szervita tér 444. sz. alatti kereskedés. Tehát az 1843. év az, amelyre vonatkozó címjegyzék szerint *Hidegh* és *Ehrenreich* első alkalommal, és az 1844. év az, amelyre vonatkozó címjegyzék szerint utoljára szerepelnek mind a ketten Szervita tér 444. sz. alatti kereskedőkként. Az egyértelmű, hogy az egyes évekre vonatkozó címjegyzékek – szerkesztési okokból – az előző évi, esetünkben tehát az 1842., ill. 1843. évi állapotot tükrözik. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a címjegyzékek a tényleges állapotot egyes esetekben csak 2

évi különbséggel követik. Így elképzelhető, hogy Ehrenreich üzlete a Szervita téren már 1842-ben szűnt meg, s Hidegh Antal már 1841-ben helyezte üzletét a Váci utcából a Szervita térre. Ez esetben az 1841. év az, amikor először, és az 1842. év az, amikor utoljára volt mindkettőjük boltja Szervita tér 444. sz. alatt.

Amint láttuk, Fischer a Szervita térnek az ő boltja és a téren álló szoboroszlop közötti részén állította fel fagylaltozó kioszkját. Ez azonban Fuchsthaller metszetén nem látható, s így az ennek alapját képezett rajz készítésekor ott nem állott. A címjegyzékekből kitűnő és az azokból következtethető időpontok, valamint a kioszk fennállásának a továbbiakban ismeretetésre kerülő időpontja alapulvételeivel a metszet, ill. az annak alapját képezett rajz készítésének ideje az 1841. évi nyár végével kezdődő és 1842., legfeljebb 1843. vége közötti időspáciumra szűkült, tehát *Fuchsthaller metszete a tér 1841. utolsó hónapjai szerinti, vagy 1842. évi, vagy legfeljebb 1843. évi állapotát örökölte meg.* Így a metszet most már mint a tér 1840-es évek eleji állapotáról tudósító képi forrás tartható nyilván és használható fel. – (Ehrenreich és Hidegh említett címeiről és azok változásáról tudósító forrásadatok a 13. sz. jegyzetben közöltek.)

41. P. lt. Gazdasági Bizottmány jegyzőkönyvei. 1842. III. 22-i jegyzőkönyv. 382. sz.
42. Bizonyára a Helytartótanács 1841. október 12-i leirata, e leirat előzményei és a leirat alapján tett városi tanácsi intézkedések ismeretének hiánya vezetett Podmaniczky Frigyesnek ahhoz a téves naplóbejegyzéséhez, hogy a Színház téri kioszk létrejöttének a Szervita téri kioszk idővel szűknek bizonyulása volt az oka. – (*Podmaniczky* 173.)
43. P. lt. Sz. B. 9579.
44. Széchenyi napló. V. 595.
45. Szily K.: A magyar nyelvújítás szótára. I–II. Budapest 1902–1908. I. 84.
46. REGÉLŐ PESTI DIVATLAP 1842. V. 22., 41. sz. 321.
47. Széchenyi napló. V. 601., 606.
48. *Bárfai Szabó L.*: Gróf Széchenyi István művészkortársai és barátai. MAGYAR MŰVÉSZET 1930. 9–10. szám. (p. 598.)
49. *Pulszky F.*: Életem és korom. Budapest 1884., 314.
50. Budapest Belvárosi r. kat. Főplébánia. Halotti anyakönyv. 9. kötet. 288. old.
51. Fischer Péterné szül.: Huszák Franciska 1842. augusztus 19-én halt meg 36 éves korában – (Budapest Belvárosi r. kat. Főplébánia. Halotti anyakönyv 9. kötet. 249. old.)
52. P. lt. Rel. a. n. 14.166., P. lt. Engedélyek 1848/49., 754.
53. P. lt. Test. a. n. 3515.
54. *Nagy I.*: Uracsok, arszlánnők. Budapesti életképek 1840–1848. Válogatás Nagy Ignác műveiből. Budapest [1980.] 17.
55. DER UNGAR 1844. IX. 24., 220. sz. 874.
56. *Waldapfel* 29–30.
57. Fischer cukrászdájának és kioszkjának a cukrászi vendéglátásban és a pesti társadalmi életben elfoglalt előkelő helyére az is enged következtetést, hogy pesti tartózkodása idején Széchenyi ide járt akkor, amikor bécsi tartózkodásaikor Bécs legszínvonalasabb cukrászdájában, August Dehnének a Hofburg közeli Michaelerplatz-on levő cukrászdájában, a felső körök – és sok magyar – kedves találkozóhelyén volt rendszeres vendég, hogy egyetlen alkalmat ne mulasszon el ügyeinek sikerre juttatása érdekében. – (Széchenyi napló. V. 490., 494., 495., 746., 771., VIII. 76., 82., 232., 233., 234., 237., 244., 377., 378., 380., 394., 397., 398., 663.)
58. Széchenyi napló. VI. 224., 227., 230., 242., 401., 403., 406., 583., 611.
59. Drei Tage in Pest-Ofen. Kurzgefasster Wegweiser für Fremde. Pest 1851., 17.
60. *Podmaniczky* 173.

61. Lásd 3. sz. jegyzetet.
A kioskz itt Alt Rudolf rajzától eltérő nézőpontból látható.
62. Ennek a vendégek elhelyezkedését is megörökítő képe Alexander Bensanak a Historisches Muzeum de Stadt Wien gyűjteményében őrzött litographiáján. Közzétéve: *Leitich*. 10. kép.
63. *Podmaniczky* 173.
64. P. lt. Pest városi Építési Bizottmány iratai. 40/ÉB-1867. Erre az ügyiratra dr. Komarik Dénes hívta fel a figyelmemet, amiért e helyen is köszönetet mondok.
65. P. lt. Test. a. n. 3515.
66. *Prée, A.*: Beschreibung des Brandes vom königl. städt. Theater in Pesth am 2. Februar 1847. Ofen. é. n.; NEMZETI ÚJSÁG 1847. II. 5., 432. sz. 80. old.
67. L. 59. sz. jegyzet.
68. *Haeufler, J[oseph] V[incenz]*: Buda-Pest historischtopographische Skizzen. Pest 1854., 235.; *Feldmann, G. L.* Wegweiser durch Pest und Ofen und deren Umgebungen für Fremde und Einheimische. Zweite, ganz umgearbeitete Auflage von *Dr. Joh. Chr. Seiz*. Pest 1855., 178.
69. P. lt. Tanácsi iratok 9884/1850-52.
70. Pesther und Ofner Wegweiser. Gemeinmütziger Kalender... zugleich Adressenbuch für die K. Freistädte Ofen und Pest auf das Jahr 1848., 126.; *Ua*. 1849, 109.
71. Dr. Dóka Klára levéltáros adatközlése, általa a Magyar Országos Levéltárban folytatott ipartörténeti tárgyú kutatás alapján. Az adat közléséért ezúttal is köszönetet mondok. - Kortschakra és özvegyére további adatok: P. lt. Rel. a. n. 14.736., P. lt. Tanácsi iratok II. 1054/1856.
72. P. lt. Test. a. n. 3515.
73. Kaiserliches Patent von 20. December 1859, womit eine Gewerbe-Ordnung... vom 1. Mai 1860. angefangen in Wirksemkeit gesetzt wird. - (Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. 1859. LXV. Stück.)
74. P. lt. Int. a. n. 7201.
75. P. lt. Pest városi Építési Bizottmány iratai 40/ÉB-1867.
76. *Ziak, K.*: Wien vor 100 Jahren oder Rausch und Katzenjammer. Wien 1973. 13. old.
77. P. lt. Test. a. n. 3515.
78. A Konvent tulajdonjoga később - a 19. sz. végén - sem került elismerésre. (Budapest Főváros Levéltára. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. VI. 1409/1897.
79. Budapest Főváros Levéltára. XV. 224. A 224/70, 224/74, 224/83 sz. lipótvárosi tervek.
80. *Preisich G.*: Budapest városépítésének története I - III. 1960 - 1969. II. 71.
81. Széchenyi napló. V. 279.
82. Széchenyi napló. V. 322.
83. Széchenyi napló. V. 472.
84. PESTI HÍRLAP 1944. III. 1.
85. Ideiglenes utasítás a kereskedelmi és iparviszonyok szabályozása iránt Magyarországon. (Landesgesetz und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn - Magyarországot illető Országos Törvény és Kormánylap. II. évf. VI. db.)
86. *Podmaniczky*: 34. és 173.
87. Széchenyi napló. V. 472.

MIKLÓS RÓZSA

HEBE'S KIOSK

**(BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES MARTINELLI-PLATZES
UND DES VÖRÖSMARTY-PLATZES IN PEST)**

„Das schnelle, grossartige Emporblühen der Stadt Pesth mit ihren herrlichen Bauwerken hat eben so einen europäischen Ruf erlangt, als die malerische Lage der Hauptstadt Ofen und ihre Umgebung die Bewunderung aller Reisenden erregt.“ So ist es im Vorwort der Pester Publikation von Jahre 1845 zu lesen, die 32 lithographierte Pester und Ófner Zeichnungen von Rudolf Alt enthält. Dadurch, daß Alt die charakteristischsten Einzelheiten der beiden Städte an der Donau als Zeichnung verewigt hat, hinterließ an der Nachwelt einen solchen Querschnitt über die Verhältnisse und das Leben der beiden Städte um die Mitte der vorigen Jahrhunderts, der einen Quellenwert besitzt.

Auf der linken Seite des Bildes, das den Pester Theater-Platz darstellt, sieht man ein kleineres Bauobjekt, das auch in zeitgenössischen Zeitungsberichten und Tagebüchern erwähnt wird. Es ist in der Umrahmung größerer Pester Ansichten als eines der kleineren Bilder und am Schliß von Biedermeiergläsern zu sehen, es wird in Stadtführern erwähnt, und man kann darüber in dem Zeitungsartikel lesen, der anlässlich des Zentenariums des Todestages jenes Mannes erschien, der es errichten ließ. Leider enthält der Artikel zahlreiche irrtümliche Angaben.

Die Berichte über dieses charakteristische Bauobjekt des Pester Stadtbildes um die Mitte des vorigen Jahrhunderts bieten jedoch keine Möglichkeit zur Erkennung der Vorgeschichte seiner Errichtung, des Zeitpunktes und der Umstände seiner Realisierung, seiner architektonischen Lösung und seines Interieurs sowie des Zeitpunktes und der Ursachen seiner Entfernung.

Verfasser der Studie trachtet danach, diese Lücke anhand archivalischer Quellen mit einer der geschichtlichen Wirklichkeit entsprechenden Genauigkeit auszufüllen.

Das Objekt war die *Limonadehütte* des bedeutendsten Pester Zuckerbäckers der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Péter Fischer.

Das in den neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts an Zahl mehr gewordene Zuckerbäckerhandwerk erfuhr durch die Aufnahme der Tätigkeit von Péter Fischer einen Aufschwung, der auch die späteren Epochen günstig beeinflusste. Er wirkte auch auf die Gestaltung des Stadtbildes des inneren Gebietes von Pest und auf die Entwicklung der Bräuche einzelner Schichten der städtischen Gesellschaft.

Der am 9. Februar 1801 in Pest geborene Péter Fischer verbrachte seine Lehrlingsjahre bei dem aus dem schweizerischen Kanton Graubünden eingewanderten Pester Zuckerbäcker Peter Troll. Nachdem ihn sein Lehrherr 1818 freigesprochen hat, arbeitete er als Gehilfe in Buda, in Wien und in Baden bei Wien. Dann war er in Wien als herrschaftlicher Zuckerbäcker tätig und erwarb danach von seinem Lehrherrn die in der Innenstadt von Pest, in der Herrengasse (heute Petöfi Sándor-Gasse) gewesene Zucker-

bäckerei. Dort begann er aufgrund der vom Stadtrat am 8. November 1823 erhaltenen Zuckerbäckergerechtigkeit mit seiner selbständigen Tätigkeit. Sein Ladenschild stellte die Göttin Hebe dar. Das Pester Bürgerrecht wurde Fischer im Jahr 1825 zuerkannt. 1837 war seine Zuckerbäckerei schon an dem sich der Herrngasse anschließenden Servitenplatz (heute Martinelli-Platz). Die Straßenseite des Gewölbes bot mit ihren hundertfältigen Spiegeln und ihren zierlichen Dingen, mit ihren herrlichen Einfassungen und Rahmen, ihren im Feuer vergoldeten Stäben einen imposanten Anblick dar. Im Inneren des Ladens regierte Eleganz, Geschmack und Bequemlichkeit im schönsten Einklange. Es wurde auch ein Konversationszimmer eingerichtet, wo neben Erfrischungen aller Art auch eine Auswahl der gelesensten Zeitungen zu finden war. – In der Studie sind auch die übrigen Objekte und Unternehmen Fischers erörtert.

In den dreißiger Jahren gab es in Pest noch keine derartigen oder ähnliche Bauten, wie es die Wiener *Limonadenhütten* waren. Zwecks Behebung dieses Mangels ersuchte Péter Fischer am 6. Dezember 1838 die städtische Verschönerungs-Commission, auf dem Theater-Platz (dem heutigen Vörösmarty-Platz), der durch die Bebauung des flachen Geländes vor der bereits abgetragenen nördlichen Stadtmauer im Laufe der Ausgestaltung eines neuen Stadtteiles, der Leopoldstadt, entstanden war, die Errichtung einer *Limonadehütte* zu bewilligen. Diese hätte ein aus antiken Elementen komponierter, glatter, klassizistischer Bau aus Holz, im westlichen eine Säulenhalle, werden sollen. Der Theater-Platz war zu jener Zeit der frequentierteste Platz von Pest. Das Ansuchen Fischers wurde zwecks Gewährleistung des ungestörten Verkehrs abgewiesen.

Im Jahr 1840 ersuchte Fischer den Stadtrat, ihm in den Sommermonaten in der Innenstadt, am Serviten-Platz, gegenüber seines Ladens, die Errichtung eines von ihm *Limonade-Gezelt* genannten Objektes zu gestatten. Hierzu erhielt er die Genehmigung. Dem im April 1840 errichteten Limonade-Gezelt gab Fischer den Namen „Kiosk der Hebe“. Ein Bild von diesem Kiosk ist nicht erhalten geblieben. Zeitgenössische Presseberichte besagen, daß „in der Aufstellung dieses Kiosk's, sowohl im Inneren, wie unter den Baldachinen alles konzentriert war, was die höchste Eleganz und der geläuterste Geschmack nur bieten kann. So war es doppelt angenehm, in dem eleganten Locale bei Tische das köstliche Eis zu verspeisen.“

Ungefähr in der Mitte des Serviten-Platzes erhob sich ein Obelisk mit den Standbildern von Heiligen. Zwischen diesem und dem Gehsteig vor der Konditorei Fischers bewilligte der Stadtrat die Errichtung der *Limonadehütte*. Dagegen verwahrte sich der Konvent des Servitenordens, mit der Begründung, daß dadurch die übliche Andacht bei der Denkmalsäule gestört würde, um so mehr, als die Serviten auf dem Platz eine Kirche und ein Ordenshaus hatten. Während des Verfahrens, das bei dem Stadtrat und dem Königl. Ungarischen Statthaltereirat eingeleitet worden war, ließ Fischer den Kiosk im Herbst 1841 abtragen. Aufgrund der erhaltenen Bewilligung ließ ihn Fischer nun unter Berücksichtigung der Vorschriften, die das technische Verwaltungsverfahren erbracht hatte und die in der Studie eingehend erörtert werden, an der Südseite des Theater-Platzes neu errichten.

Die Quellen bieten keine befriedigende Information darüber, ob der Kiosk am Theater-Platz mit dem, der auf dem Serviten-Platz abgetragen worden war, völlig identisch war. Über seine Maße unterrichtet uns eine Zeichnung, die im Zusammenhang

mit dem – jetzt aber nicht mehr durch Fischer sondern durch jemanden anderem – vorgenommenen Abriß und an einer anderen Stelle der Stadt geplanten Aufstellung des Kiosk's betreffenden Bauantrag und baupolizeilichen Verfahren gezeichnet und aufbewahrt wurde. Demnach war es ein in der Mitte der einen Längsseite und an den beiden kürzeren Seiten offener, romantisch gestalteter, textilbedeckter, zeltartiger Bau. Auf die Einrichtung des Kiosks kann aufgrund der in der Studie angeführten Posten des Nachlassinventars gefolgert werden.

In der Studie werden die Straßenpflasterungs-, Wasserversorgungs- und Verkehrsgegebenheiten geschildert, die auf dem Serviten-Platz bzw. auf dem Theater-Platz vor und nach der Errichtung des Kiosk's dort herrschten: Es werden auch Quellenangaben über das im Kiosk Eis und Erfrischungen verzehrende Publikum gegeben.

Péter Fischer starb am 2. Oktober 1843. Sein Vermögen, so auch seine Zuckerbäckerei und den dazu gehörenden Kiosk, erbten seine unmündigen Kinder, zu deren Gunsten die Testamenttsvollstrecker, die Schwäger Fischers, die Zuckerbäckerei unter der Mitwirkung eines Zuckerbäckers, als Geschäftsführers weiterleiteten. Als der älteste Sohn Fischers, Károly, der die Konditoreikunst bei ihm und in Wien erlernt hatte, im Jahre 1850 großjährig wurde, übernahm er die Zuckerbäckerei und damit auch den Kiosk.

1866 ordnete der Stadtrat unter Berufung auf den ständig zunehmenden Verkehr und das Interesse der Stadtreinheit die Entfernung des Kioskes an, was noch im gleichen Jahr erfolgte.

Am 9. Januar 1867 ersuchte ein Gastwirt in einer äußeren Siedlung von Pest, in Kőbánya (Steinbruch), um die Bewilligung, den einstigen Kiosk des Zuckerbäckers Fischer auf seinem Grund in Kőbánya aufstellen zu dürfen.

Abschließend wird in der Studie auf die sachlichen Irrtümer und die mit den Daten der archivalischen Quellen nicht übereinstimmenden Mitteilungen der den Kiosk betreffenden Publikationen hingewiesen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Limonadehütte am Wiener Graben im Jahr 1836 (Detail einer Lithographie von Alexander von Bensa)

Abb. 2. Die von Péter Fischer 1836 auf den Theater-Platz geplante Limonadehütte

Abb. 3. Teil des Serviten-Platzes vor Fischers Konditorei. (Detail des Stiches von Alois Fuchsthaller)

Abb. 4. Südlicher Teil des Theater-Platzes im Jahr 1845 (Detail einer Zeichnung von Rudolf Alt)

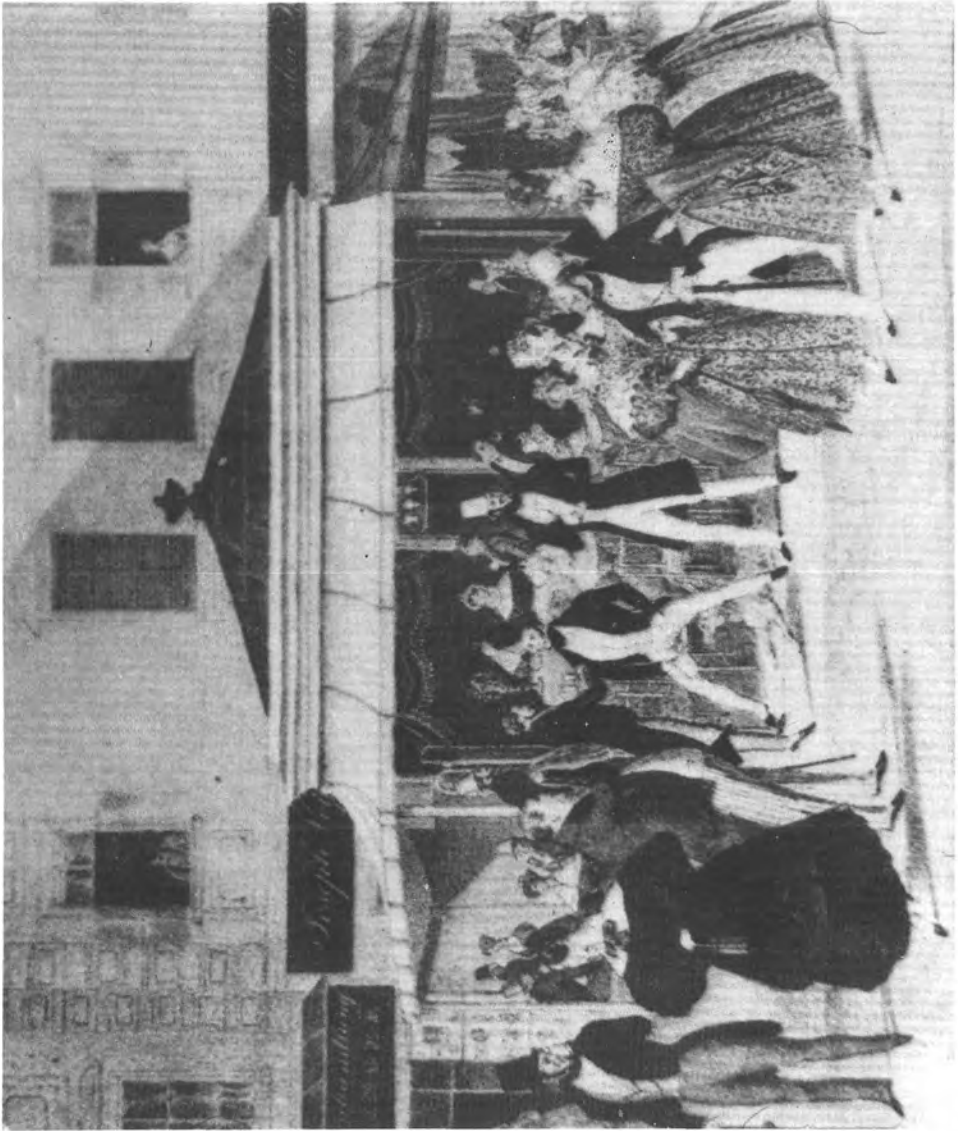
Abb. 5. Der Hebe-Kiosk auf dem Theater-Platz im Jahr 1845 (Detail einer Zeichnung von Rudolf Alt)

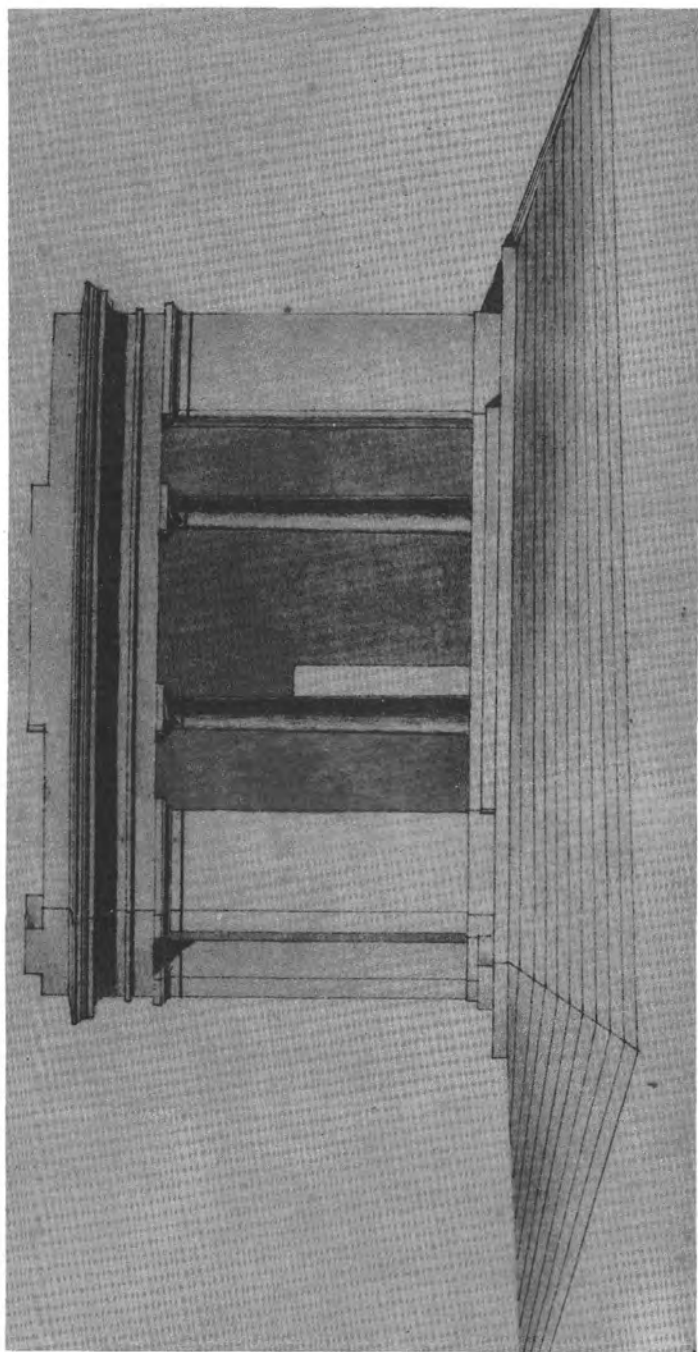
Abb. 6. Der Hebe-Kiosk von Norden zwischen 1842 und 1847 (Detail des Steindruckes von Ignaz Weissenberg)

Abb. 7. Der dem Ansuchen um Bewilligung zur Aufstellung des Kiosks in Kőbánya (Steinbruch) beigeschlossene Plan vom Jahre 1867

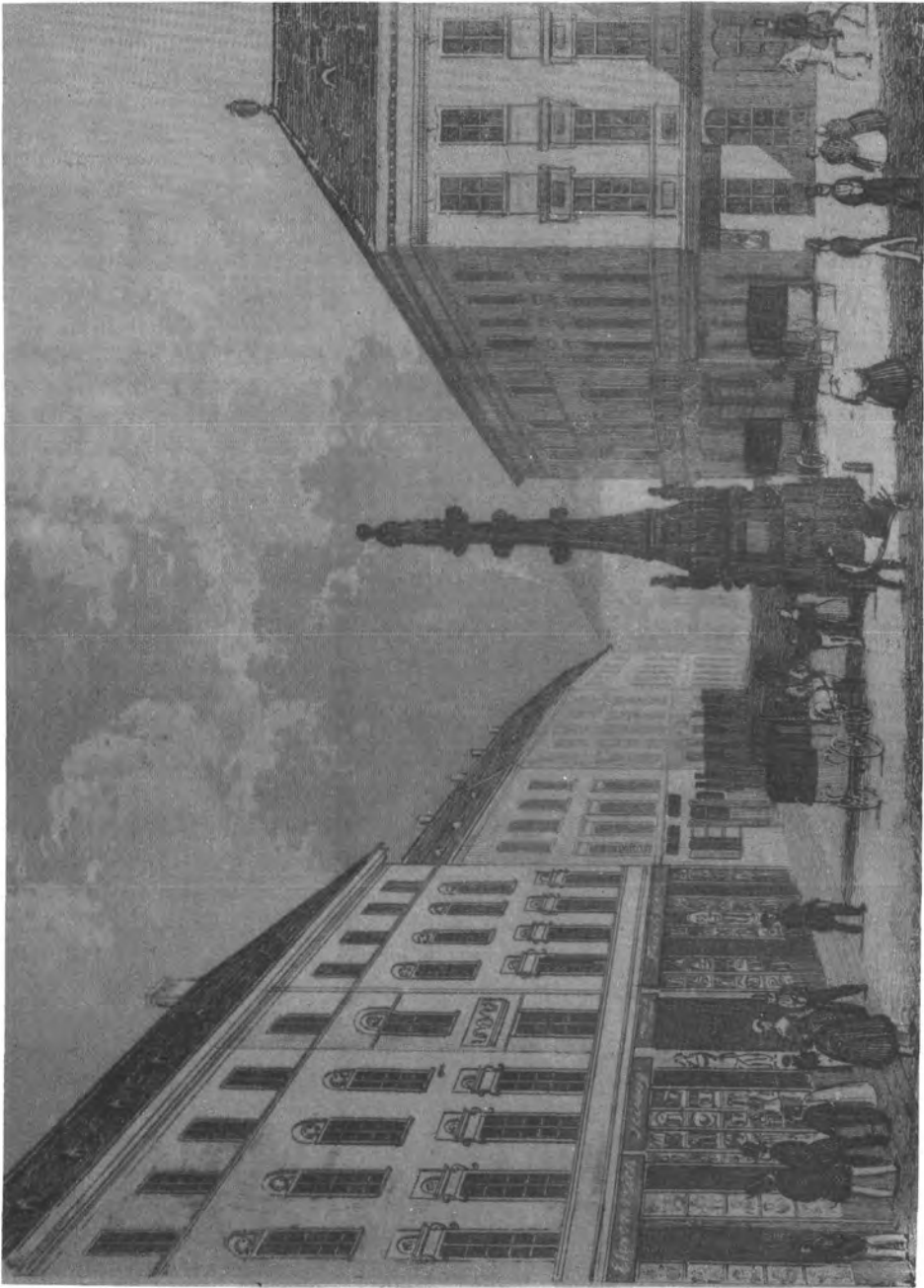
KÉPJEGYZÉK

1. kép. Fagylaltozó kioszk (*Limonadehütte*) a bécsi Graben-en 1836-ban. Alexander v. Bensa színes litográfiájának reprodukciója *Leitich, Ann Tizia* i. m.-ben (13. kép)
2. kép. Fischer Péter által a Színház térre 1836-ban tervezett fagylaltozó bódé. Budapest Főváros Levéltára. (BFL). Sz. B. Tervrajzsorozat. 7614.
3. kép. A Szervita térnek Fischer boltja előtti része az 1840-es évek elején. Fuchsthaller metszete. Budapesti Történeti Múzeum. (BTM) Metszettár 1181.2 lt. sz.
4. kép. A Színház tér déli része 1845-ben. Alt Rudolf rajza. Sandmann Xavér könyomata. BTM. Metszettár. 16 507/4.lt. sz.
5. kép. Hébé kioszkja a Színház téren 1845-ben. Alt Rudolf rajza. Sandmann Xavér könyomata. BTM. Metszettár. 16 507/4. lt. sz.
6. kép. Hébé kioszkja Észak felől. (1842 és 1847 között) Weissenberg Ignác könyomata. BTM. Metszettár. 28 287. lt. sz.
7. kép. A kioszk kőbányai felállításának engedélyezése 1867. évi kérésekor csatolt terv. BFL. Pest városi Építési Bizottmány iratai. 40/ÉB. – 1867.

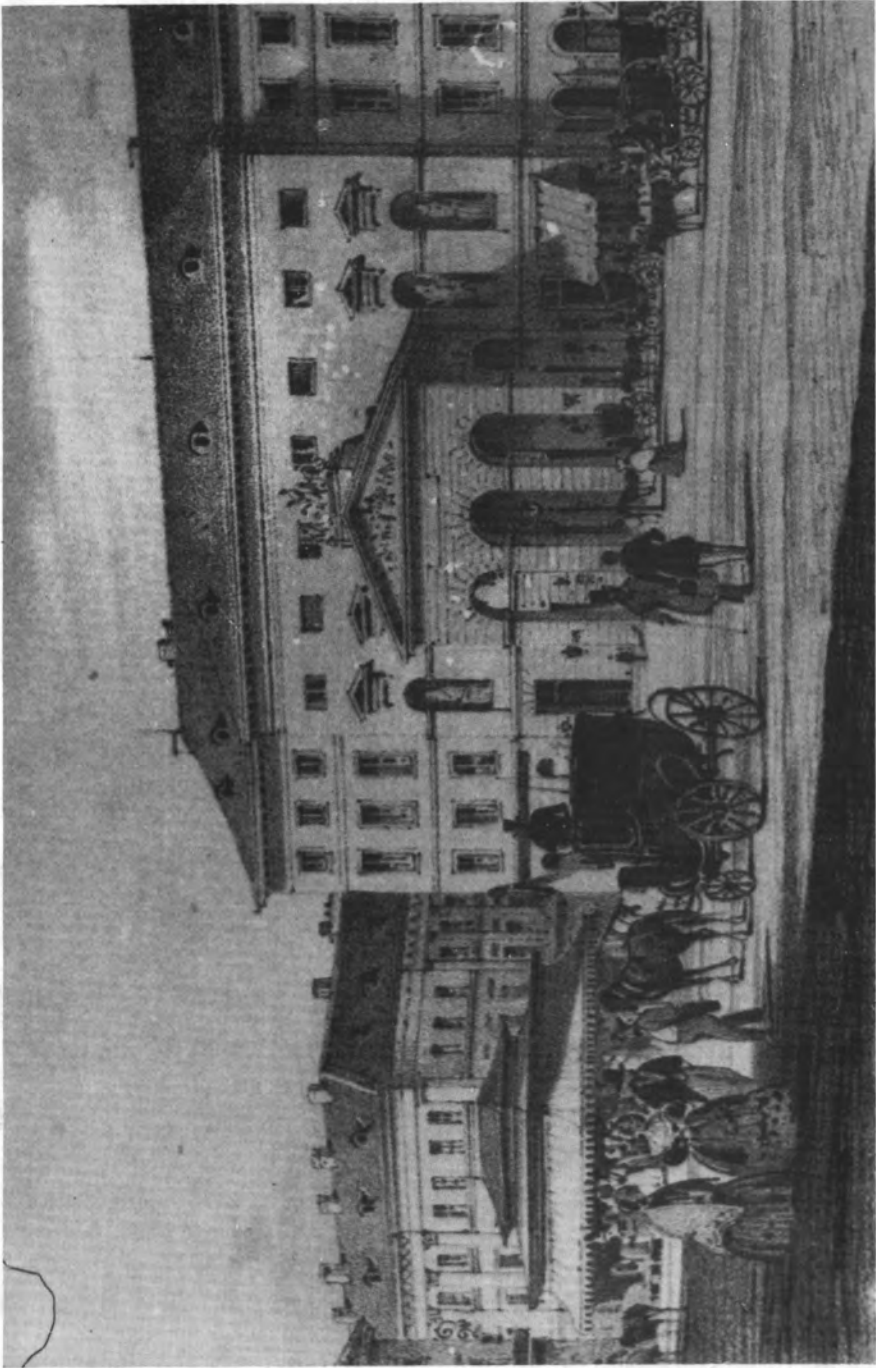

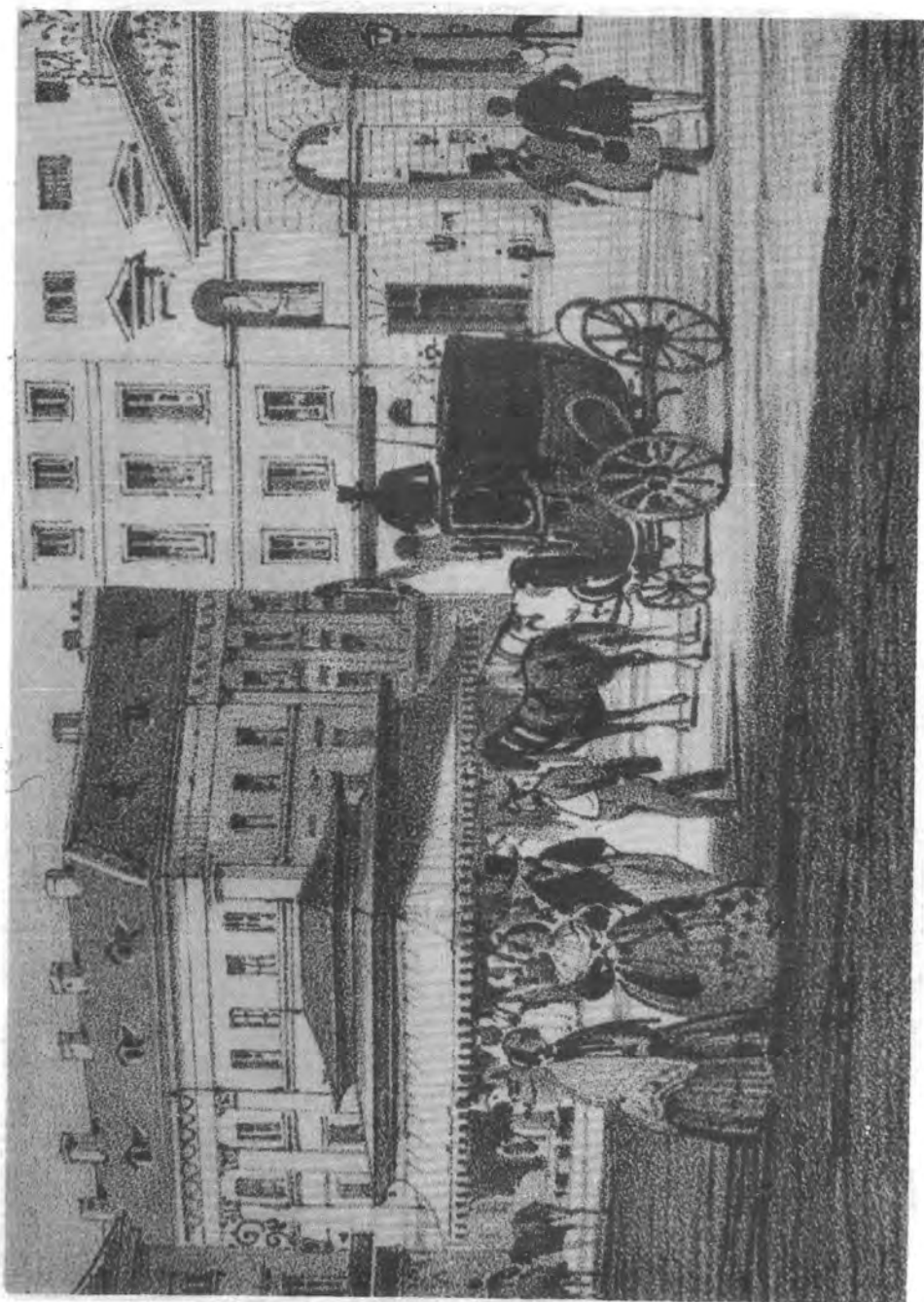
2

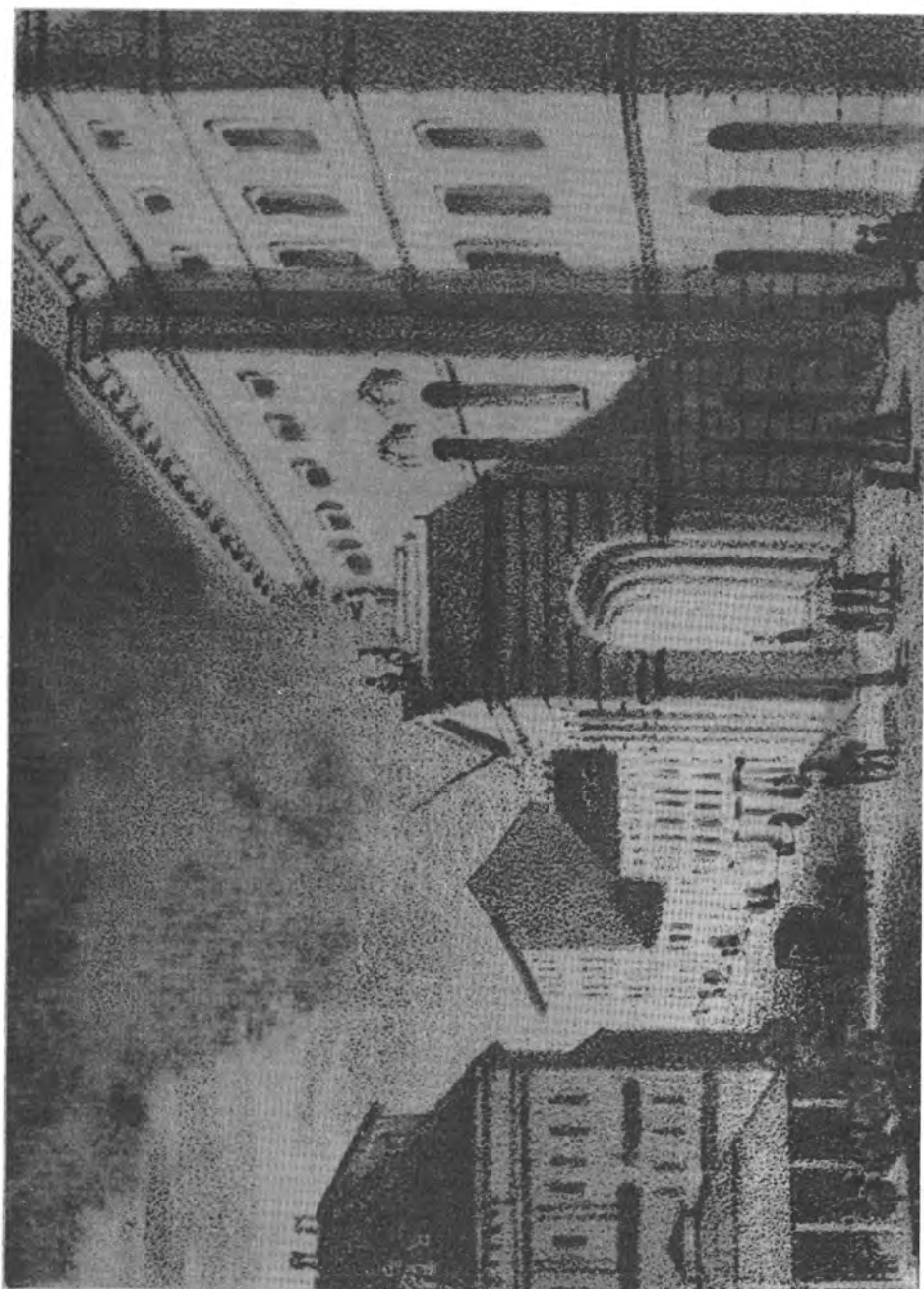
3

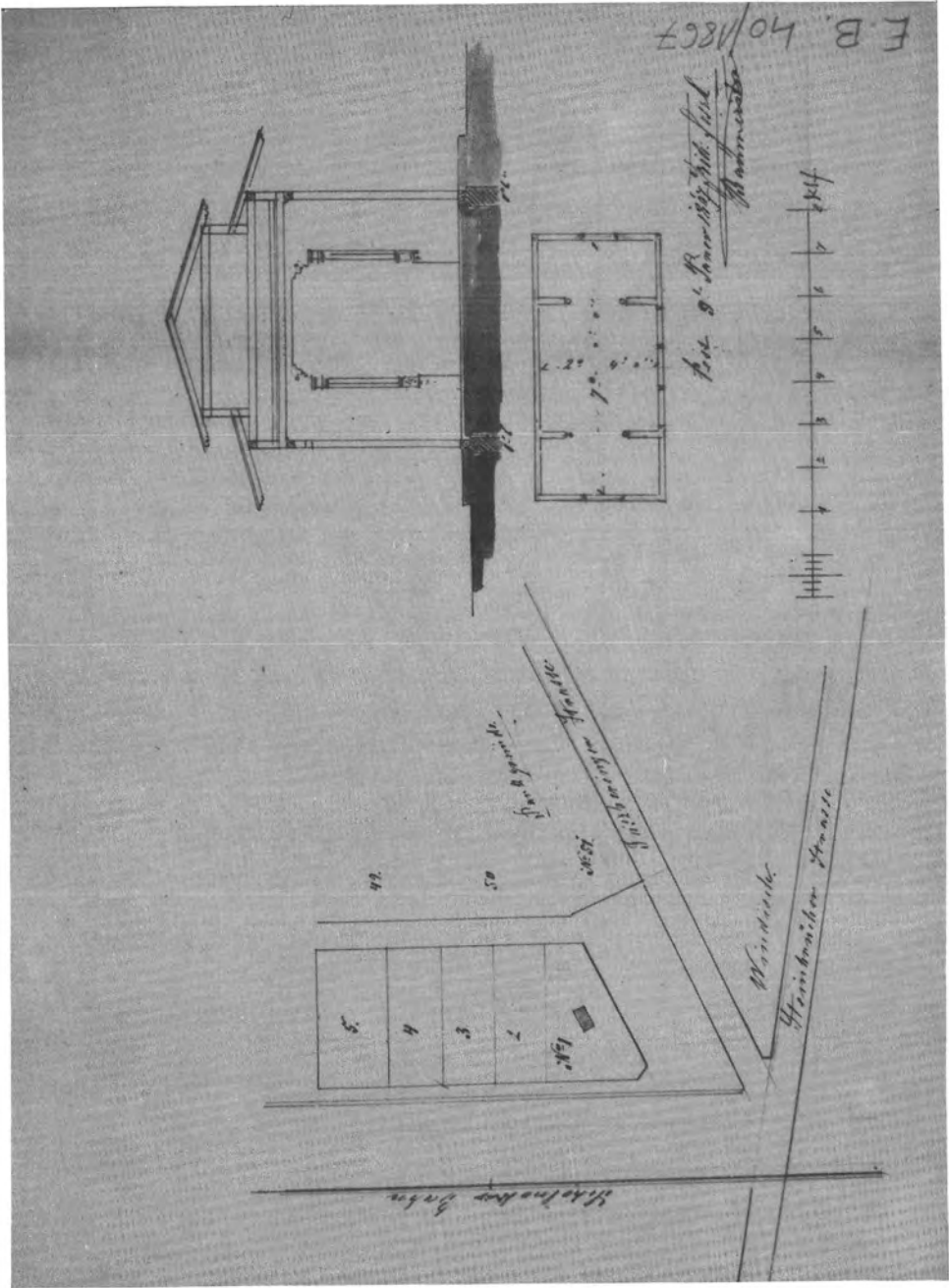
4

5

6

GÁT ESZTER

PEST-BUDAI ZONGORAKÉSZÍTŐK

„Örülnek, ha talán az ipar egyéb ágairól mások kedvezőbb dolgokat mondanának, de amit a zongorakészítés terén tapasztaltakról elmondtam, az mind tiszta igazság. Ne lásson senki egyebet soraimban, mint őszinte hazafiúi jóakaratot.”

(Beregzászy Lajos
zongorakészítő, 1874)

ZONGORÁK ÉS ZONGORAMESTEREK

Bevezetés

1686 szeptemberében, csaknem három hónapig tartó ostromot követően, 145 éves török uralom alól szabadult fel a két testvérváros, Buda és Pest. A lassabb, majd felgyorsult ütemű újratelepítés, újjáépítés, a kereskedelem és a termelés újraindítása évtizedekig tartott.

Pest, kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően, egy évszázad alatt óriási változáson ment keresztül. A korábban mezőgazdasággal, főként állattenyésztéssel és marhakereskedelemmel foglalkozó népességet a céhekbe tömörült, elsősorban helyi szükségletekre termelő kézművesek, kereskedők, tőkés vállalkozók, kisebb számú ipari munkásság és értelmiség váltotta fel. A 18. század utolsó harmadára Pest jelentős ipari, kereskedelmi és kulturális központtá vált. A város ekkor indult igazán fejlődésnek: lakosainak száma harminc év alatt megduplázódott, 1870-ig pedig tizenötszörösére emelkedett.

Az egyetem Budára (1777), majd Pestre költözésével (1783), a Királyi Helytartótanács és a Pozsonyban székelő Udvari Kamara Budára telepítésével (1784), Buda is visszanyerte régi rangját. Lakosainak száma azonban Pesthez képest sokkal mérsékeltebb ütemben növekedett: lakói birtokos nemesek, hivatalnokok, kézműves mesteremberek, kereskedők és a népesség nagyobb részét kitevő szőlősgazdák és napszámosok voltak.

A statisztikai számadatok azonban alig tesznek említést egy vékony, de a városi életben fontos szerepet játszó rétegről, a *muzsikuskérő*ről. A 18. század közepéig a *városi alkalmazásban* álló hivatásos zenészek feladata elsősorban a toronyszolgálat (a város